

TEZKİRELERİN İŞİĞİNDA DİVAN EDEBİYATINDA MAHLÂS

ALİ YILDIRIM*

Arapça, “saflik, halislik, gönül temizliği” anlamlarına gelen “halâs” kelimesinden müştak olan mâhlâs kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla “kurtulacak yer” demektir.

Bu kelimeyle ilgili Türkçe sözlüklerden Kâmus-ı Türkî’de “1. Şairin şiirde ittihaz ettiği isim ki gazelin nihayetinde zikri âdet olmuştur. 2. Herkesin ismine ilâveten zemmolunmuş ikinci isim ki, bir sıfattan ibarettir”, Edebiyat Lügati’nde “Bir şairin asıl adından başka, edebiyatta kullandığı isim”, Osmanlı Tarih ve Deyimler Sözlüğü’nde “sıl addan başka kullanılan ikinci ada verilen addır”, Devellioğlu’nda “1. Eskiden şairlerin şiirlerinde kullandıkları ad. 2. Bir kimsenin ikinci adı” gibi birbirine benzeyen ifadelerle karşılaşmaktayız.¹

Divan edebiyatında Şeyh” ile başlayan bu geleneğin, ilk olarak Arap edebiyatında başladığı, oradan İran edebiyatına ve nihayetinde Türk edebiyatına geçtiği düşüncesi kabul edilmektedir.² Ancak İslâmiyet öncesi Türklerin, adlarının yanında, çeşitli sebeplerle aldıkları ad ve lâkapların olduğu da bilinmektedir. Bu ad ve lakapların İslâmiyeti kabul ile renk ve şekil değiştirerek mahlâsları oluşturdıkları veya Arap geleneğinde olanla bütünleştikleri anlaşılmaktadır. Bir bakıma şairlerin şahsiyetlerini korumaya ve saklamaya, diğer taraftan dinleyici ve okuyucu zümrelerinin dikkatlerini çekmeye yarayan mistik hüviyetli bu isimler bir sıfat olarak onları diğer meslektaşlarından ayırmaya yaramaktadır.³

* Yard.Doç.Dr.Fırat Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Bl.

¹Dođan Kaya, Sivas'ta Aşkılık Geleneği, s. 91.

²Mustafa İsen, “Divan Edebiyatında Mahlâsdaş Şairler.”

³Şükrü Elçin, “Halk Edebiyatında Mahlâs/Tapşırma Alma Geleneği.”

Mahlâslar, daha çok müstear ad ile birlikte değerlendirilmektedir. Kişilerin, özellikle kendilerini zorlayıcı bazı sebeplerden ötürü kullandığı birtakım takma adlarla, şiirde belli bir yer edinme, bilinme, tanınma amacıyla aldıkları ve kullandıkları mahlâslar arasında bariz bir fark olduğu aşikârdır.

Yaptığımız bu çalışmada, kaynaklar kısmında adı geçen tezkirelerin taranıp, değerlendirilmesi ile divan edebiyatında kullanılan mahlâslara değişik açılardan yaklaşılmaya çalışıldı. Bu hususla ilgili bazı başlıklar ve alt başlıklar oluşturuldu. Örneklerle ilgili verilen kısaltmalar, kaynaklar kısmında her kaynağın yanında verilmiştir.

Divan Şiirinde Mahlâs Kelimesinin Kullanımı

Divan şairleri mahlâslarını zaman zaman ‘mahlâslık’ yönü ile değerlendirmişlerdir. Divan şairlerimizden Necatî ve Nedim’in şiirlerinde mahlâs kelimelerinin geçtiğini görmekteyiz. Necatî, divanın dört yerinde mahlâs kelimesini kullanmıştır. Bu kullanımların üçünde, mahlâsların şiirdeki fiziki yeri itibarıyla değerlendirildiğini görmekteyiz. Şair bunu dile getirirken, kendisinin de mahlâs gibi kıymetli olmasına rağmen ayak altında ve aşağılarda kaldığına işaret etmektedir:

Dâim Necâtî nâleye âheng ider gönül
Tâ erganûn-ı âh ile efgâna yanayın

Mahlâs gibi Necâtînin alçakda kaldığı
Eş’ârüm ile defter-i divâna yanayın
(G-380/6,7)

Yirüm idinmiş iken sürdi giderdi kapıdan
Bunu ummazdı Necâtî kulan sultânımdan

Benüm eş’ârdur iden yirümi saff-ı ni’âl
Okıyan mahlâsımı añlaya divânımdan
(G-424/9,10)

Yine Necâtî'nin, divanının dibâcesinde yazdığı şiirinde benzer düşünceleri dile getirdiğini görmekteyiz:

Necâtî sözleridür hikmet-âmiz
İbâretdür velikîn ibret-engîz

Egerçi pâdişâh âli-nesebdür
Olur olmaz sözi dimek edebdür

Kodum bâtılları haklar gözetdüm
Tahallus gibi alçakları gözetdüm

Rasad ehli olanlar böyle dirler
Ki alçakdan görünür yuca yirler
(TDD-102)

Necatî, divanının başka bir yerinde ise şiirin sonundaki mahlâsı, yemeğin sonunda yenen helvaya benzetmektedir:

Şîrîn-ter eyle mahlâsı şî'rin Necâtiyâ
K'olur ta'âm sonına helvâ-yı ter lezîz
(G-54/6)

Bir kısım şiirlerinde mahlâsmı haklı olarak zikretmeyen Nedim, mahlâsını kullanmadığı şiirinin makta beytinde, mahlâsın aslında şairin kimliği olduğunu da bize anlatmış olur:

Ma'lûmdur benüm sühanum mahlâs istemez
Fark eyler anı şehrimüzüñ nükte-dânları
(G-CXLVII/5)

Divan Şairlerinin Mahlâsla İlgili Yorum Ve Düşünceleri

Divan şairleri şiirlerinde mahlâsla ilgili Necati ve Nedim’de olduğu gibi, şiirin dar kalıpları içinde bazı düşüncelerini ortaya koymakla birlikte, Fuzûlî’de olduğu gibi bazı şairlerin mahlâslarının değişik yönlerini, özellikle divan dibacelerinde dile getirdiklerini görmekteyiz. Fuzûlî, mahlâsın önemi ve neden bu mahlâsı seçtiği ile ilgili Farsça divanının dibacesinde şunları ifade etmektedir: “Bir mahlâs seçmek çok gerekiyordu. Şiire yeni başlarken bir mahlâs almak yolunda düşündüm. Bir müddet sonra bir şerik çıktığı için bir başka mahlâs alıyordum. Nihayet benden evvel gelen şairlerin mahlâsları manalarından evvel kaptıklarını anladım. Düşündüm ki: Eğer nazma intisabda müşterek mahlâs kabul eder de mağlûp olursam bana yazık olur. Galip gelirsem ad şerikime zulm olur. Binaenaleyh itibası ortadan kaldırmak için Fuzûlî mahlâsını seçtim. Bu adı kimsenin sevmeyeceğini ve bu sebeple almayacağını tahmin ettiğim için adaşlık endişesinden kurtulmuş oldum. İşte böyle ortaklıktan hâsıl olacak incinme kapılarını kendime kapadım; bu suretle intikal ve ihtilâl dağdağasından kurtuldum.

(Kötü adlılık beni başkalarına karışmaktan uzak bulundurdu. Hüner kazanmağa uzletim sebep oldu. Tanrıya şükür ki fena sandığım iyi çıktı; dikenim gül, toprağım altın ve taşım inci oldu).

Gerçekten birkaç bakımdan mahlâsım arzuma uydu: İlkin zamanımın bir tanesi olmak isterdim ve bu da mahlâsla tahakkuk etti ve ferdiyetim iştirak fitnesinden kurtuldu. Sonra ben Tanrının inayetiyle bütün ilim ve fenleri nefsinde toplamış insan geçiniyordum; mahlâsım bu amacımı tazammum eder. Çünkü lügatte ulûm ve fûnûn vezninde fazlın cemiidir. Fuzûlî’nin öteki manası da halk dilinde arsız, hilaf-ı edeb demektir. Bundan daha muhalif-i edeb bir şey ne olabilir ki: Ben yüksek âlimlerle muaşeretle bulunmadığım, merhametli padişahların himayeleri altında yetişmediğim ve muhtelif memleketlere seyahatten nefret ettiğim hâlde; akli mübaheselerde âlimlerin hükümlerine itiraz eder, nakli meselelerde fakihlerin arasında muhtelefünfih olan meselelerin asıllarını ayırt etmek davasında bulunur ve edebî ilimlerde her şubenin en büyük üstadları ile hüsn-i ibâre hakkında mübâhese ve üslup güzelliği hususunda münakaşaya

da girişirim. Her ne kadar bu hareket nâ-şinâslığın kemalini gösterirse de Fuzûlî'nin kemaline de bir nişanedir.”⁴

Latifi ise, tezkiresinde kendi mahlâsı ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: “Adım Abdüllatif olduğu için Latif” mahlâsını kullandım. Adımdaki nisbet yâ'sı Cenabı Allah'a yöneliktir. Çünkü Latif adı Allah'ın isimlerinden, onun zâtî adlarından. ‘İsimler gökten iner’ sözü gereği, söz güzelliği bu fakir yazara Allah vergisidir. Ne bir ustanın öğretmesi ve ne taklit ile dir” (L-283).

Yine Latifi, tezkiresinin girişinde haddini bilmeyen şairlerle ilgili ifadelerinde bahir, kâfiye nedir bilmeyen, vezinleri takti' ederek okuyamadan her Gülistan okuyan şair ve iki mısraı yazabilenler usta şair geçinir olmuşlardır, derken, bu kişilerin şairliklerine uygun mahlâs seçmemelerini de eleştirir: “Şaşılacak olan şudur ki, şiiri bilmeyenler, şiir sanatlarına vâkıf olmayıp kendi şanlarına uygun bir mahlâs bulamayan kişiler söz cambazlığına kalkışıp vezinli söz söylemekle kendilerini zamanın Hassan'ı ve çağın Süleyman'ı sanırlar” (L-25).

Bazı şairlerin rasgele mahlâs seçmelerinin, özellikle şairliğiyle kendisini ispat etmiş kişilerin mahlaslarını seçmelerinin Necâtî'yi nasıl kızdırdığını Âşık Çelebi Tezkiresinden öğreniyoruz. Necâtî, Edirne'de padişaha kaside sunup, Manisa'ya döndüğü esnada İstanbul'a uğramış ve zamanın ileri gelen şairleri Revânî, Ferruhî, Şem'î ve Âli bir mecliste otururlarken Hallâc Zâtî adında bir şair meclise gelir. Necatî kim olduğunu sorduğunda, isminin Zâtî olduğunu söyler. Necatî ise önce onu meşhur Zâtî zanneder, daha sonra bunun başka birisi olduğunu öğrenince: “Ne acib Zâtî dururken bir Zâtî dahi zuhur itmeğe külli kuvvet gerek buyurun billah diyü eş'arın okıdı. Keyfiyyet-i hâline ve kemmiyyet-i mikdârına vâkıf oldukda meclisinden kovup 'Bre edepsiz bu bizâ'a ile Zâtî'ye muâraza ve anınla şî'rde mutâraha ne haddündür. Vallah pâdişah âsitânesine şimdi gider olsam, dönmiş bulunmasam kaside ile arz iderdüm, bu mahlâsda bir şâir-i kâdir var iken her küstâh ve mukallid anun mahlâsıyla şî're mahlâs bulup mu'âraza itmeye diyü yasağ itdürür, hükm-i şerif ihrâc itdürürdüm', der” (277b).

⁴ Abdülkadir, Karahan, Fuzuli, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti, Dipnot, s. 74.

Latif", Ahmed-i Rûmî başlığıyla verdiği ve bazen Ahmed bazen de Ahmedî mahlâsını kullanan, Ahmed Paşa'dan önce yaşamış, şairliği pekiyi olmayan bir şairi anlatırken, şu bilgileri nakleder: " İrfan sultanlarından biri, o şiiir ve nesir ülkesi valisine yani merhum Ahmed Paşa'ya mahlâs olarak siz de Ahmed'i kullanıyorsunuz ve şiiirlerinizde adınızı tahallus ediyorsunuz. Bu durumda Gelibolulu Ahmed ile iştirak ve karışıklık meydana gelmez, bu benzerlik ve karışıklıktan halk yanılgıya düşmez mi. Muhtemeldir ki sizin güzel sözlerinizi ve değerli nefeslerinizi ona isnad ederler, demiş. Bunun üzerine Ahmed Paşa, benim güzel sözlerimi ona isnad etmeleri gam değil, yeter ki onun boş sözlerini bana isnad etmesinler diye, cevap vermiş " (L-93).

Şairlerin Mahlâslarını Sanatlı Bir Şekilde Kullanmaları

Şairlerin mahlâslarını seçerken mahlâslarının anlamları itibariyle sanatlı, ilginç ve dikkat çekici yönlerinin bulunmasına özen gösterdiklerini biliyoruz. Özellikle tevriye sanatı çerçevesinde değerlendirebileceğimiz hem mahlâs ve hem mahlâsın anlamının kasdedilmesine hüsn-i tahallus denmektedir. Bu hususu Fuzûlî, Nâbî gibi bazı şairlerin kendi ifadelerinden anlamakla birlikte, diğer şairlerin de mahlâslarının anlamlarıyla ilgili sanatlar yaptıklarını görmekteyiz. Fuzûlî'nin kendi mahlâsının iki anlamıyla ilgili düşüncelerini yukarıda görmüştük. Fuzûlî'nin mahlâsını tevriyeli olarak kullandığı beyitlerden bazıları şunlardır:

Yümn-i na'tinden güher olmuş Fuzûlî sözleri
Ebr-i nisândan dönen tek lü'lü-i şeh-vâre su

Aşk sevdâsına sarf eyler Fuzûlî ömrünü
Bilmezem bu hâb-ı gafletten kaçan bî-dâr olur (96/5).

Vâiz bize dün dûzahı vasf itdi Fuzûlî
Ol vasf senin külbe-i ahzânın içündür (105/7).

Nâbî'nin de mahlâsını seçerken Fuzûlî'nin mahlâsını seçişindeki usule benzer bir yol izlediğini, yazdığı iki muammadan anlıyoruz:

Bende yok sabr u sükûn sende vefâdan zerre
İki yokdan ne çıkar fikr idelüm bir kerre

□

Sen bizi bî-âşinâ zann itme ey hûrî-likâ
Meclis-i âlemde kalmaz âşinâ bî-âşinâ

Yine muamma ile mahlâsını anlatan şairler olmuştur:

Tâhir=

Dedim adın nedir tebessüm edip
Dedi bir nokta ile zâhir olur (Örn. Türk Şiir B.489).

Kemâl (Nâmık)=

Bir katre mâ düşünce gülün kalb-i pâkine
Üsmim çıkar hemân varak-ı tâb-nâkine (Örn. Türk Şiir B.490).

Nefî ise, mahlâsının anlamına bağlı olarak ihâm-ı tezad sanatıyla birlikte şu beyti söyler:

Olursa eğer himmet-i şâhenşeh-i âdil
Hâşâ ki bu endişede Nef'î zarar eyler (K11/70).

Aşağıda vereceğimiz örnekler itibarıyla şairlerin, mahlâslarını tamamen anlamlarının bu yönlerini düşündüğü için seçtiklerini düşünemeyiz; ancak en azından şairlerin mahlâslarını seçerken buna da dikkat ettiklerini göstermesi bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Nedim=

Çeşmânının öğrensem o kâfirce nigâhın
Bir lahza Nedîm-i sühan-ı pür-fenin olsam (G-LXXXI).

Fehim=

Hikmetin fehm eyleyemez tab'-ı selîm olmayan
Lâzım oldu hem hakîm ü hem Fehîm olmak baña

Usûlî=

Zâl-i dünyâyâ gönül virme Usûli var imiş
Gülşenî dirler vilâyet içre bir er var imiş (G-51/7).

Mahlâsını Baldırzâde lakâbıyla tanındığı için alan Sâkî (sâk=baldır, bacak demek), şu beyitte mahlâsım tevriyeli kullanır.

Sâkî koymaz ayağı hiç elden
Rûz u şeb çeker sebû dediler (L.399).

Latifi'de Sun'î bahsinde şu ifadelere rastlarız:

“Bu sırada Necâtî, Sultan Mahmud'un nişancısı , Tâli'î defterdârı, Sun'î divân kâtibi idi, terfi etmek umud ve dileği ile Sun'î şu beyti söylemiş.

Sun'î kulunu tîz onarırdı Necâtî Beg
İllâ n'idem ki Tâli'î etmez mu'âvenet“(L.419).

İşık Kâsım'ın İshak ,elebî'nin aynı zamanda mahlâsı da olan adını halk ağızı ile cinaslı olarak şu şekilde kullandığını görüyoruz:

Cihânda iyliği herkes unutmaz âdem isek
Bu iyliği edevüz biz de sana âdem Isak (L-252).

Mevlânâ Şem'î=

Şem'in ki yandı cismi ser-â-ser fîtil ile
Gösterdi râh-ı aşkını rûşen delîl ile (L-435).

Ferdî=

Yalnızlık bir Allah'a yaraşır
Gel ey Ferdî seninle çift olalım (L-172).

Âhî bir gazelinin matla beytinde mahlâsını seçiş sebebini şöyle ifade eder:

Tutmayınca 'âlemi âhum ben Âhî olmadum
Kendi âhum 'âkıbet nâm u nişân oldu bana (Âhi D.G5/5).

Sâ'î=

'Ömre sürsün dirseñ zevk u safâ
Ka'be-i kûyuñ tavâf it Sâ'iyâ (KHÇ, 440).

Tâli'î=

Bahtı kördür bu gün bu tâ'ifenüñ
Nereye varsa Tâli'î biledür (KA.181).

Surûrî=

Didiler te'sir ider ism-i müsemmada velî
Ey Surûrî görmedüm 'âlemde handân olduğün

Kıyâsî=

Kıyâsî leyle-i kadr içre gördüm
Bana Mecnûn didi aşk olsun üstâd

Bâkî=

Âvâzeyi bu 'âleme Dâvûd gibi sal
Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş

Gazâlî=

Gözi âhûlaruñ âşüfte-hâli
Hevâ şûrîdesi miskin Gazâlî

Sabûhî, mahlâsı hakkında şu beyti demiştir:

Der-i meyhânede bulmuş futûhı
Kadeh-peymâ kuluñ ya'ni Sabûhî (Aşık 271b).

Gubârî=

Ey Gubârî bu cihân içre benüm
Kimse eş'âruma toz konduramaz

□

Ey Gubârî mey-i nâb olmayıcak işte gubâr
Su bulunmazsa zarûretde teyemmüm câ'iz

Fazlî-i Leng=

Fazlî-i Leng pâyüñe düşse aceb değül

Âhû görincedür güzelüm itüñ aksağı (KA.255).

Kandî=

Kanda kandum ey sanem cüllâb-ı la'lüñ kandına

Kim baña Kandî (kandı) diyü bühtân idersün her nefes

Hayâlî=

Gayrlarla yârdur şimdi Hayâlî der isen

Hâşeli'llah pâdişâhum ol hayâlüñdür senüñ

Bâyezîd=(Bu şairle ilgili Sâgarî'nin söylediği beyit):

Bâyezîd iken adın hurmetini saklamadın

Çekeyin aralığından elifi kal be Yezîd (L.397).

Mahlâslarla İlgili Tezkirecilerin Yorumu

Tezkireciler ele aldıkları şairlerin mahlâslarını zikretmekte ve zaman zaman mahlâslarla ilgili bilgi vermekle birlikte, tezkireler arasında bu hususlarla ilgili bir birlik olmadığı gibi, aynı tezkire içinde de belli bir birlik gözükmemektedir. Şüphesiz bunlar, tezkirecilerin şairlere ait olan bilgileriyle ilgilidir. Öyle ki isim mi, mahlâs mı, lâkap mı olduğu belirtilmeyen bir namdan başka bilgi bulunmayan şairler de vardır. Bunun tezkirecilerin söz konusu şairlerle ilgili yeterli bilgilerinin olmadığından mı yoksa gerek görmediklerinden mi olduğu belirsizdir. Bazı şairlerin mahlâs alış sebepleri tezkirelerin bir kısmında açık bir şekilde ortaya konarken, diğerlerinde buna hiç temas edilmemiştir. Bu hususla ilgili tezkirelerin kendi içinde de bir tutarlılık görülmemektedir. Meselâ, Â. Zurefâ'da, ikisinin ismi Hayrullah, birisinin Hayreddin olan Hayrî mahlâslı üç şairden Hayreddin ve Hayrullah'ın birinin mahlâsları alma sebebi olarak adları gösterilirken, Hayrullah adlı diğer şairde mahlâsla ad arasında bir ilgi kurulmamıştır (s. 93).

1. Mahlâslarla İlgili Kesin İlgi Kurma

Tezkirelerde bazı şairlerin hangi sebeple mahlâs seçtikleri kesin bir şekilde ortaya konmaktadır. Bu şairlerden bazılarının mahlâsı seçiş sebepleri, kendisinin geçtiği bütün tezkirelerde belirtilmekle beraber bazılarının bu yönü belirtilmemektedir. Meselâ, Sâkî'nin Baldırzâde olmasından dolayı bu mahlâsı seçmesi, şairin geçtiği bütün tezkirelerde zikredilmesine rağmen, İzârî'nin kırmızı yanaklı olmasından dolayı bu mahlâsı alması sadece Künhü'l-ahbâr'da (s. 316) belirtilmektedir. Tezkirelerde bazen 'tahallusuna sebep şudur' benzeri cümlelerden sonra açıklamaya gidilmekte bazen de sebep önce söylenerek, 'şu sebeple bu mahlâsı seçmiştir' ifadelerine rastlamaktayız. Mahlâs bazen diğer bilgiler için de delil olarak kullanılmıştır. Meselâ, A. Çelebi, Mesihî adlı şair için "İsayî idüğine mahlâsı şâhididir" (161a) demektedir. Künhü'l-ahbâr'da Âşık Çelebi'nin mahlâsı ile ilgili şu kayda rastlarız "Âşık lâkabı ve mahlâs-ı hakk-ı sarîhi idügi kendünün bu beyti ile mü'eyyedür:

Toğaldan vasfı ismine mutâbık
Güzeller mübtelâsı ya'ni Âşık "
(KA 313)

Bazen ayet ve bazı önemli sözlerden delil getirerek, hem bir bağlantı kurulmuş hem de anlam kuvvetlendirilmiştir. Meselâ, KHÇ.'de Şâhî için:" Ulâike ke'l-en'âmi bel hüm adall " (İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncırlar 7/179)'den olmağın mahlâs-ı mezbûri ihtiyar itmişdür (s.578). Zaîfi için "Ber-fehvâ 'hulika'l-insânu za'îfâ' (insan zayıf yaratılmıştır(4/28) kendüyi acz ü za'fa nisbet itdüğünden gayri za'f-ı hilkatî dahi var idi" (KHÇ.578). Yine Mânî için " Musavver-i ezel ve Hallâk-ı lem-yezel sahife-i vücûda rûy-ı nîgûsın misâl-i erjeng-i Mânî idüp:

Mânî çe bûd u sûret-i bî-ma'nîş çe bûd
Mânî menem ki çihre-güşâ-yı melâhatem

(Mânî ne idi ve onun manasız sureti ne idi. Güzelliğın çehresini açan Mânî benim.) fehvâsı masdûka-i hâl-i cemâli olmağın mahlâs-ı mezbûri ihtiyâr itmişdür (KHÇ.846) vb. örneklerle karşılamaktayız.

Tezkireciler, bazı şairlerin mahlâs seçme sebeplerini kesin bir şekilde ortaya koymaktadırlar. Meselâ, seyyid olduğu için başına yeşil sarık bağlayan bir şairin Sebzî mahlâsını seçmesini Safâyî şöyle anlatır: “Mezbur ma’ârif ü kemâl ile meşhur hoş-sohbet ve kâbil-i üns ü ülfet şecer-i sebzî bâğ-ı siyâdet olmağla mahlâs-ı mezburi ihtiyar itmişdür” (99). Âşık Çelebi, Makâmî için “Makâm-şinâs ve elhân-istinâs olmak takribiyle Makâmî tahallus idinmişdür (157b), Duhânî için “Kimyâgerlik töhmetiyle müttehem olduğu ecilden Efşâncı merhum ve Karabâlizâde odasına varup dūd-ı âteş gördükçe senin mahlâsın Duhânî olsun, dirlermiş”(88a) diyerek kesin bağlantılar kurmaktadır. Söz konusu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

2. Mahlâslarla İlgili Kesin Olmayan Yorumlar

Tezkirelerde mahlâslarla ilgili bazen şüphe kayıtlarına rastlamaktayız. Âşık Çelebi, Rahîkî ile ilgili ifadelerinde mahlâs almasının sebebinin iki hususa bağlayıp, “tahallusuna şarâbâtılığı dahi olsa olur, harâbâtılığı dahi olsa olur” diyerek tereddüdünü belirtir. Râmiz, Hilmî ile ilgili” Gâlib-i ihtimâl nâm-ı nâmîleri Abdülhalim olmağla mahlâs-ı mezburi ihtiyâr itmiş (s. 84), Muslih içinse “Gâliba ismi Muslihiddin olmağla mahlâs-ı mezburi ihtiyâr itmişdür (s. 264) diyerek, şüphesini ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki ifadelerde şüphe kaydı olmakla birlikte, şüphe kaydı olmayan; ancak yine de doğruluğundan şüphe duyulabilecek birtakım bağlantılarla karşılaşmaktayız. Kühü’l-ahbâr’da Funûnî’nin mahlâs alış sebebi, tarizle birlikte şöyle anlatılır: “Eğerci tæb’ı nezâketden hâli değüldür. Lâkin sirkat töhmetinden eli kesilmeyince el çekmeyüp herkesin malına tatvîl-i yed itmesi lâzım-ı hâl idi ve ol fende zû-fünûn-ı asr olup guyâ ki Funûnî mahlâsını ana binaen ihtiyâr itmişdür” (s. 321). Ahdî, Vusûlî’nin mahlâs alış sebebinin “Şehzâde-i merâm-bahş hazretlerinin hâk-i pâ-yı sa’âdetlerine erişmek ile Vusûlî mahlâs itmişdür” (25a), Âşık Çelebi, Azizî’nin mahlâs alışını “vâkıa mısır-ı nazmun Azizi’dür, anuñcün mahlâsı dahi Azizi’dür (219b). KHÇ. Dâ’î’nin mahlâs alış sebebinin” Dâ’î-i devâm-ı devlet ve kıyâm-ı haşmeti olduğu ihtiyâr-ı mahlâs-ı mezbûra dâ’i olmuş idi (s.361), Râmiz, Funûnî’nin mahlâs alış sebebinin “Ve tahsil-i dest-mâye-i ilm ü ma’rifetde bezl-i makderet her fenni hâcegân-ı bender-i kemâlât-ı

dehrden tekml itmeğın beyne'l-emsâl Fennî Efendi dinmekle şöhret-şî'âr olmışdur" (s. 241) gibi subjektif, kendince bir sebebe bağlama şeklindeki ifadelerle açıklanmaktadır. Yukarıdaki mahlâsları seçen şairlerin, tezkirecilerin söylediği sebeplerle mahlâslarını seçmeleri mümkün; ancak bu ifadelerin daha çok tezkirecilerin sanat yapma özelliğinden kaynaklanmış olabileceği kanaatindeyiz.

Benzer bir hususu Kınalızade'nin Lem'i'deki yorumlarında görmekteyiz. Kınalızade, şairin mahlâsının anlamına bağlı değişik ve süslü ifadelerinden sonra, mahlâs alış sebebini şu şekilde bağlar: "Kadd ü kâmeti bezm-i nezâket ü letâfetün şem'i ve rûy-ı nîgûsı felek-i hûbî ve melâhatin âftâb-ı pür-lem'i olmağın mahlâs-ı mezburı ihtiyâr imişdür (s. 842).

3. Mahlâsın Şekil ve Anlamına Bağlı Cümleler Kurma

Tezkireciler, kaydettikleri şairlerin bazılarının mahlâs alış sebeplerini yukarıda belirttiğimiz usullerle dile getirmişlerdir; ancak hemen hemen bütün şairlerin mahlâsları ile ilgili sanatlı ifadeler kullanmışlardır. Âşık Çelebi, Şîrî mahlâslı şairle ilgili şu ifadelerde bulunur: "Şî'rde dahi bîşe-i belâgatin nerre şîri diyâr-ı kârzâr-ı fesâhatin Erdeşîri dest-i vezâret-i nazm u nesrin Mîr Ali Şîr'i medh u kadhâ şu'arânın nezîr ü beşîri idi (318b). Âdâb-ı Zurefâ'da Penâh için "Morâi" Süleyman Efendi dinmekle şöhret-yâb bir zât-ı ma'ârif-penâh.. (s. 42), Hâzık için "... Ve her fûnûnda hazâkati zâhir olmağla.. (s. 63), Hâzım için " Hâlen Nevşehr-i meşhurda müfti-i müşkil-güşâ-yı hazm u ihtiyât.. (s. 64), Rûknî için " Ol rûkn-i rekîn-i irfânun nâm-ı pür-unvânları " (s.140) vb. ifadeler bulmaktayız.

Kınalızade'de ise Tîğî ile ilgili bahiste tamamen savaşa ilgili ifadeler karşımıza çıkar: "Tîğ-misâl darb u harb-i düşmen-i bed-sigâlden yüz döndürmeyüp tîr-i tîz-i pür-şitâb gibi ceng için her tarafa per-tâb olup sipervâr sademât-ı neberd ü peygâra göğüs gerüp yüreği demürden gibi demürden ve mânend-i nîze-i hûnhâr ve merd-efgen olan zümre-i sipâh-ı zafer-penâhdandır (s. 236). Aynı tezkireci Keşfi için "Vilayet-i Germiyândan Gedus nam kasabadan keşef-misâl baş çıkarmışdur" (s. 819) demektedir.

Kühü'l-ahbâr'da Nühî ile ilgili " Âkîbet ol ibtilası gark-âb-ı tûfân-ı

fenâ olmasını mûcib oldu. Sefine-i vücudı sâhil-i necâta çıkmayup Van seferinde nakl u rihleti tahakkuk buldı” (s. 282) ifadelerine rastlarız.

Bu türden örnekler bir hayli olmakla beraber son olarak ilginç bir örnek Sâlim’in Kebûterî mahlâslı şairde kullandığı üslûptur. Sâlim, mahlâsa bağı olarak şairin memleketi, tahsili, şairliği vs. gibi özelliklerini anlatırken 25 kuş ismi, 8 de kuşla ilgili kelime zikretmiştir. Bu kelimeler şunlardır: şahbaz, bülbül, sunkur, kumru, tûti, doğan, şahin, hezâr, çaylak, ördek, kaz, süglün, tavus, kebg, hamâme, atmaca, karakuş, çakır, karabatak, anka, kartal, kırlangıç, kuzguncuk, martı, serçe, mürğ, pençe, âşiyân, bâl, şikeste-bâl, pervâz, cenâh, bâl-güşâ, kanat vs.

4. Tezkirecilerin Mahlâslarla İlgili Eleştirileri

Tezkirecilerin özellikle birbirlerini mahlâsla ilgili yaptığı yanlışlıklardan ötürü eleştirilerine rastlamaktayız.

KHC, Latifi’nin Figânî ile ilgili şöyle bir yanlışlığından bahseder: “Evâil-i hâlinde Hüseyinî tahallus itmekle Latifi, gazel-i mezbûrî Hüseyinî nâm şaire isnâd itmişdür (s. 796). Aynı tezkireci Mu’idi ile ilgili Âşık Çelebi ve Latifi’yi eleştirmektedir: “Latifi tezkiresinde Müfti Ali Çelebi’nin mu’idi olmak takribiyle mahlâs-ı mezbur ile mütehallıs ve nâm-ı mezbur ile müte-hassıs olmuşdur, diyüp merhum Âşık Çelebi, babası muid olmağla Mu’idi tahallus idinmişdür, dimişdür. Vâlid-i merhum u mağfurun hatt-ı şerifi ile muharrer ve mesturdur ki mezburun babası Mu’idzâde dimekle meşhurdur. Sultan Bayezid devrinde müderris imiş, Hâşiye-i tecride haşiye yazmışdur, o nisbetle kendüye Mu’idi mahlâs itmişdür. Müfti Ali Çelebi’ye mu’id olmuş zan eylemezin dimişdür” (s. 916). Sâlim’de ise Belîğ mahlâsım alan bir şairin, bu mahlâsa uygun bir şair olmadığını anlatan ifadeler bulmaktayız: “El-hâsıl müddetü’l-ömr bî-çâre dâire-i belâgata vâsıl ve âlem menâmında dahi fesâhat şöyle dursun suhan-şinâslığa nâil olmamışken ‘el-şeyun bizıddıhi a’refe min haddıhi’ kaidesiyle amel eyleyüp Belîğ mahlâsın ihtiyar...(s. 174)

Divan Şairlerinin Aldığı Mahlâslarının Anlam Dökümü

Mahlâslar, şairlerin seçtiği ya da aldığı simgesel isimler olduğu için anlam itibarıyla en çok şiire, şiir söylemeye müteallik kelimelerin kullanıldığını görüyoruz; ancak bu durum mahlâs çeşitliliği açısından böyledir. Yoksa iyiliğe güzelliğe matuf anlamları olan kelimelerin daha çok şair tarafından mahlâs olarak seçildiğini tespit etmekteyiz. Bu durumun isimlerle de bir paralellik arz ettiğini söylemek mümkündür. Buradaki düşünce, alınan mahlâsın veya ismin anlamının etkisine inanılması yönüyle, daha çok dilek ve temenni mahiyetli olmasıdır. Burada değerlendirmeye aldığımız mahlasların az da olsa bir kısmının şairin kendi arzusunun dışında, başka birisi tarafından verildiğini biliyoruz. Hatta isme bağlı mahlâslarla ilgili olarak bir dereceye kadar yukarıdaki hususu daha çok düşünebiliriz; ancak değerlendirmelerimizde, gerek isim olsun, gerek mahlâs olsun, bunları verenlerin de aynı kültür içerisinde yoğrulmuş insanlar olması dolayısıyla bütün mahlasların şairlerin ihtiyarı ile alındığı düşüncesinden hareket ettik.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla⁵ “hamd” ve müştaklarından (Hamdî 23, Hamîd3, Hâmîd16, Ahmed 20, Ahmedî 5, Mehmed 18, Hamîdî 2) olmak üzere toplam 87 şair bu mahlâsları seçmiştir. Kelimenin ‘şükür’ ve ‘övmek’ anlamının yanında Hz. Peygamberin adı olmasının da seçimde etkisi olduğunu zannediyoruz. Daha sonra kutluluk anlamına gelen “sa’d” ve müştaklarından (Es’ad 25, Sa’dî 18, Sâid 29, Sâ’idî 1, Su’ûdî 1, Sâ’idâ 2) olmak üzere toplam 78 şair, yine kutluluk ve uğur anlamına gelen “yümn” kelimesi, “Yümnî” şeklinde 14 şair tarafından mahlâs olarak seçilmiştir.

Kul ve kulluk anlamına gelen “abd” ve müştaklarından 29 şair, tevekkül anlamına gelen “rıza” ve müştaklarından 21 şair, doğruluk anlamına gelen “sıdk” ve müştaklarından 33 şair mahlâs seçmiştir. İlginç bir mahlâs da tövbe eden veya etmiş anlamına gelen “Tâ’ib”in 18 şair tarafından mahlas seçilmiş olmasıdır.

Burada yekun teşkil eden birtakım mahlâsları müştakları ile vererek,

⁵ Buradaki şairlerle ilgili 1. Eski Türk Edb. İsimler Sözlüğü H.İpekten vd. 2. Eski Türk Edebiyatı Tarihi-Giriş A. Sırrı Levend 3. “Mahlâsdaş Şairler” M. İsen, adlı kaynaklar esas alınmıştır.

şairlerin hangi mahlâslarda yoğunlaştıklarını görmemizin o dönem şair ve şiir dünyamız hakkında bir nebze ışık tutacağı kanaatindeyim:

- Feyzî 41, Fâyiz 7, Fâyizî 5 toplam 53
 Rüşdî 16, Reşid 18, Râşid 18, Reşâdî 1 toplam 53
 Ârif 38, Ârifi 11 toplam 49
 Sıdkî 11, Sıddîk 4, Sâdik 13, Sâdikî 5 toplam 33
 İzzet 15, İzzetî 4, İzzî 4, Azîzî 6, Adûlazîz 2 toplam 31
 Emîn 15, Emnî 5, Emânî 4, Emîni 4 toplam 28
 Şeyhî toplam 27
 Lutfî 20, Latîfî 4, Lutfullah 1 toplam 25
 Âlî ve Ali 20, Ulvî 5 toplam 25
 Sun'î 15, Sâni'î 4, Sun'ullah 3 toplam 22
 Rızâ 10, Rızâyî 5, Râzî 4 toplam 19
 Kâmil 10, Kâmilî 2, Kemâl 5, Kemâlî 2 toplam 19
 Zihnî toplam 19
 Fehmî 11, Fehîm 8 toplam 19
 Hâfız 15, Hıfzî 5 toplam 20
 Tâ'ib toplam 18
 Şemsî toplam 17
 Nûrî toplam 15
 Meylî toplam 15
 Yümnî toplam 14
 Sırrî toplam 13
 Tab'î toplam 12

1. Mahlâsları anlamları itibarıyla birtakım değişik gruplar içerisinde değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda yukarıda bahsettiğimiz gibi söz konusu olan şiir olduğu için, şiire matuf anlam taşıyan mahlâsların çeşitlilik itibarıyla bariz bir üstünlüğü görülmektedir. Şiir söyleme, ince anlam bulma, iyi düşünebilme, sözü kısa yoldan söyleme, anlama, kavrama, zekâ kıvraklığı, şiir sanatlarını bilme, şiirin özünü bilme, usulüne göre söyleme vs. anlamlarla ilgili olan mahlâsları şu şekilde sıralayabiliriz:

Fehim, Selikî, Nikâtî, Dakikî, Fasîhî, Zamîrî, Selisî, Selîs, Fatîn, Fitnat, Belîğ, Şu'ûrî, Zekî, Aklî, Fikrî, Fehmî, Zihnî, Dâna, Dânişî, Nâtık, Nutkî, Nâzım, Nazmî, Vâsıf, Fennî, İlhâmî, Kâ'il, Güftî, Tarzî, Usûlî, Edâ, Edâyî, Nüvisî, Nevâyî, Kelîm, Kelîmî, Lisânî, Vahyî, Kavlı, Edîb, Erîb, Lafzî, Me'âlî, Münşî, Nâkıd, Makâlî, Funûnî, Bedî'î, İlmî, Lebib, Cevdet, Sun'î, Sâni'î vs.

2. Divan şiirinde kullanılan kültür unsurlarından istifâde ile alınmış mahlâslar da hatırı sayılır bir yekun teşkil eder:

a. Tabiatla ilgili olanlar;

Bahârî, Hazânî, Bahrî, Revânî, Deştî, Nesîmî, Sabâyî, Nergisî, Andelibî, Hezârî, Kebûterî, Servî, Gülşenî, Mevcî vs.

b. Kozmik âlemle ilgili olanlar;

Mâhî, Âftâbî, Şemsî, Hürşîd, Necmî, Nucûmî, Mihri, Bedrî, Hilâlî, Hâverî, Ahterî, Fezâyî, Eflâkî, Nehârî, Şâmî, Sehâbi, Ra'dî, Berkî, Süheylî, Sühâyî, Rûzî, Subhî vs.

c. O dönemin sosyal hayatının bir kesiti olan savaş ve bununla ilgili kelimeler;

Rezmî, Seyfî, Harbî, Şûrî, Tîğî, Teberî, Dilîrî, Hüsâmî, Hüsâm, Sinânî, Gâzî, Merdî, Mîrî, Sehmî, Şehîdî vs.

d. Yine sosyal hayatın bir kesiti olan ve gerek gerçek anlamıyla ilgili olsun gerek mecazî anlamlarıyla ilgili olsun içki ve bunun etrafında oluşan kelimelerden seçilmiş mahlâslar;

İşretî, Bezmî, Sâgarî, Sâkî, Câmî, Sabûhî, Rahîkî, Nûşî, Aşşî, Mestî, Sekrî, Müdâmî, Humârî, Keyfî, Rindî vs.

3. Kişilerin psikolojik özelliklerini aksettiren mahlâsların da sayıca çok olduğunu söylemek gerekir:

a. Mütevaziliği, kendini küçük görmeyi, mahviyeti belki ezikliği ifade eden mahlâslar;

Günâhî, Mücrim, Kusûrî, Hâkî, Tûrâbî, Gubârî, Gulâm, Gedâyî, Çâkerî, Za'îfî, Za'fî, Mahvî, Aczî, Özrî, Helâkî, Fenâyî, Fakîrî, Sâ'îlî, Garîbî, Zemînî, Nahîfî, Kalenderî, Ganem, Nebâtî vs.

b. Gurur ve kibir ifade eden mahlâslar;

Gurûrî, Kebîrî, Arşî, Ulvî, İzzetî, Re'fetî, Rif'atî, Evcî, Âsaf, Âsafi, Hâkânî, Ferîdî, Ferîd, Cenâbî, Celâlî, Fâ'ik, Gâlib, Ref'î, Âlî vs.

c. İyimszerliğe matuf mahlâslar;

Hürremî, Neşâtî, Hevesî, Sürûrî, Safâyî, Behçetî, Sevdâyî vs.

d. Kötümserliğe matuf mahlâslar;

Mâtemî, Hüzûnî, Gammî, Zârî, Âhî, Figânî, Nâlîşî, Cevrî vs.

Burada özellikle yanılğı, yanılma anlamına gelen Sehvî (DEİS 431); asalak, sıgıntı, dalkavuk ve küçük çocuk anlamına gelen Tufeylî (DEİS 507); kavga, tuz ve kekremsi anlamına gelen Şûr ve Şûrî (DEİS 491); kötü, fena, çok çirkin anlamına gelen Beterî (DEİS 75) ve zararlı anlamına gelen Nef'î'nin ilk mahlası olan Darrî, üzerinde düşünülmesi gereken mahlâslardır.

e. Doğuştan gelen birtakım karakterlere yönelik mahlâslar;

Fevrî, Sükûnî, Hevâyî, Huzûrî, Karârî, Meftûnî, Keyfî, Âgâh, Reşkî, Şermî, De'bî, Cûdî, Ülfetî, Mutî'î, Gayretî, Ümmîdî, Hayâyî vs.

f. Yine iyiliğe ve güzelliğe matuf olma sebebinden cennet ve uhrevî âlemle ilgili mahlâsların kullanıldığı görülmektedir;

Huldî, Behîştî, Cennet, Cennetî, Firdevsî, Adnî, Cinânî, Kevserî, Riyâzî, Levhî (Levh-i mahfuz'dan) Hudâyî, İlâhî, Allahî, Gafûrî, Arşî vs.

5. Özellikle mutasavvıf şairlerin tercih ettiği tasavvufî terimlerin mahlâs seçildiği görülmektedir:

Şeyhî, Sâlik, Sâlikî, Ayânî, Fenâ, Fenâyî, Bekâyî, Dervîş, Ma'nevî, Keşfî, Kâşif, Vâlihî, Tecellî, Tarîkî, Sâhib, Resâ, Kâdirî, Semâ'î, Huzûrî,

Muti'î, Nâcî, Divânî, Himmet, Kemter, Gavsî, Nâyî, Hâtıfî, Derûnî, Vahdetî, Vahdî, Vâhid, Vuslatî, Vusûlî, Visâlî, Vucûdî, Ârif, Cemâlî vs.

Mahlâsların Şekil Özellikleri

Mahlâsları hece sayısı ve hecelerinin açıklığı, kapalılığı itibarıyla değerlendirdiğimizde, toplam 10 şair tarafından seçilen sadece 5 mahlâsın (Abdülaziz 2, Âfitâbî 2, Andelibî 2, Şah Çelebî 3, Ebussu'ud 1) dört heceden oluştuğu görülmektedir. Hece vezniyle yazan halk edebiyatı temsilcilerinde aruz vezni zorlaması söz konusu olmadığı için, çok kelimeli ya da çok heceli mahlâslar daha fazla görülmektedir. “Kesîrû'l-harf”ten dolayı mahlâs değiştirme örneğinin de olması, şairlerin mahlâslarını seçerken gerek telâffuz ve gerek vezne uyumu yönünü de göz önüne aldığını zannediyoruz. Yukarıdaki birkaç dört heceli dışında mahlâslar, genellikle iki ve üç heceden oluşmaktadır. İki heceden oluşanlar bir açık bir kapalı heceden oluşmakla birlikte daha çok iki hecesi de kapalı şekildedir; ancak üç heceden oluşan mahlâsların bütün hecelerinin kapalı olması vezne pek uygun olmadığı için bunu Sa'deddin, Sun'ullah, Sa'dullah, Firdevsi, İlhâmî, Muhtârî gibi birkaç örnekte görmekteyiz.

Fuzûlî ve Bâkî divanlarının sadece gazel kısımlarında yaptığımız tespitlere göre mahlâsların hece sayısı ve bu hecelerinin kapalı ve açık olma durumunun şiirdeki kullanımını da etkilediği görülmektedir. Bâkî mahlâsının sonuna Farsça 'â' hitabı eklenerek, bu kelimenin ikinci hecesindeki uzun ünlü, 548 gazelin 137'sinde, yine bu kelimeye gerek hâl ve iyelik ekleri getirerek, gerek terkibe sokarak 40 gazelde kısa okunmuştur.

Fuzulî divanında bulunan 302 gazeli mahlâs kelimesinin kullanımı itibarıyla değerlendirdiğimizde, Bâkî'de mahlâsın sonuna gelen Farsça “â” nida ekinin hiç kullanılmadığı, yerine Türkçe “ey” nidasının kullanıldığı ve “ey Fuzûlî” (109 gazel) ibaresiyle de “fâ'ilâtün” tef'ilesinin karşılandığı görülmektedir. Ayrıca Fuzûlî kelimesindeki hiçbir ünlüde zihaf yapılmadığı görülmektedir.

Bunun yanında gazelerde makta beyitlerinde zikredilen mahlâsların Sultan Cem'in 7 ve Nazîm'in 14 beyitlik gazellerinde redif olarak kullanıldığını görmekteyiz (Türk ŞiirB.87). Zaman zaman da mahlâsın makta beytinde iki kere geçen örneklere rastlanmaktadır. Kadı

Burhaneddin, Kemâl Paşazâde gibi bazı şairler ise şiirlerinde mahlas kullanmamıştır.

Tezkirelerde Mahlâslarla İlgili Geçen İbareler

Tezkirelerde, her tezkirecinin kendine has bir üslubu, söyleyiş tarzı olmakla birlikte mahlâs alıp-verme, mahlâs almama, mahlâsın önemi gibi hususlarla ilgili değişik ifadelerle karşılaşmaktayız. Bunların da mahlâsın bir yönüne ışık tutacağı düşüncesiyle değerlendirilmesinin önemli olacağı düşüncesindeyiz.

1. Te'sir- i mahlâs

Kınalızâde'de Gmâyî ile ilgili şu ifadelerle karşılaşmaktayız:” Te' sîr- i mahlâs ile servet ü gınâya ve tuhaf u hedâyâyâ vâsıl ve emvâl-i garîza ve nukûd-ı kesîreye nâ'il olmuş idi” (s.839)

2. Mahlâs-perverlik

Bu hususla ilgili Rızâyî bahsinde künhü'l-ahbâr'da şu bilgileri bulmaktayız: “Mahlâs-perverlik san'atını mühründe hatm itmiş idi. Yani ki bu makule bir beyt diyüp hâtemine kazdırmışdı:

Bende-i hâcegân-ı sadr-ı şuhûd
Hâk-i râh-ı Rızâ Baba Mahmûd “ (s. 221)

Bir örnek de yine aynı eserin Sehî bahsinde karşımıza çıkmaktadır: “ Ve bir na't-ı Resul diyüp mahlas-perverliğini hak budur ki hûb edâ itmişdür. Ol makta budur:

Serv-i gülzâr-ı risâletsin Sehî dervîşini
Şâye-i rahmetden itme yâ Resulallah cüdâ “ (180)

3. Mahlâsın İsimden Önce Gelmesi

Âşık Çelebi tezkiresinde Prizren'de doğan çocuklara addan önce mahlâs verilmesinden bahsedilmektedir(141a)

4. Beyt-i Maktadan Mahlâsın Kesilmemesi

“ Hayâlî dahi kalb-i yârândan hayâl eksilmediği gibi ol meclisden eksilmez ve pâyân-ı erbâb-ı sohbetden beyt-i makta’dan mahlâs kesilmediği gibi kesilmez” (Âşık 120b).

5. Mahlâsın İsme Gâlip Gelmesi

Sâlîm tezkiresinde Sakîm mahlaslı şairin adının yazılmasına mahlâsın isme gâlip gelmesi sebebiyle gerek görülmediği ifadesine rastlamaktayız (s. 357)

6. Mahlâs Alıp-Verme ile İlgili Geçen İfadeler

Mahlâsı ihtiyâr etmek, mahlâs ictirâ etmek, mahlâsı bâ’is-i ihtiram etmek, mahlâs ile mütehallıs olmak, tahallus etmek, mahlâs ile şöhre-i enâm olmak, mahlâs-ı mezburî âsir(tercih) olmak, mahlâs ile vesîm (mevsûm) olmak, mahlâsı muhtâr-ı tab’-ı bülend-iktidârı olmak, mahlâs ile şöhret-karîn olmak, mahlâs koymak, mahlâs tayin buyurmak, mahlâs demek, mahlâsı hak etmek vs.

7. Mahlâssızlık

Kayd-ı tahallusdan âzâde olmak, bî-mahlâslığı mahlâs additmek, mahlâs kaydından müberra olmak, ismini mahlâs ihtiyâr etmek.

İştirak-ı Mahlâs ve MahlâsDeğiştirme

Tezkirelerde “İştirâk-ı mahlâstan âzürde olmak” veya “İştirâk-ı mahlâstan halâs olmak” vb. ifadelerle sık sık karşılaşmaktayız. Divan şairlerinin mahlâs seçerken ve değiştiren en çok bu husustan şikâyetle böyle davrandıklarını anlıyoruz. Bu husus özellikle yazdıkları şiirlerinin aynı mahlâslı diğer bir şairin şiiriyle karışması endişesi ile ilgilidir. Öyle ki şair, hem kendi şiirinin başkalarına mal edilmesi hem de mahlâstaş olduğu şairin kendi namına uygun olmayan şiirlerinin ona mal edilmesi endişesini gütmüştür. Fuzûlî, Necâtî, Ahmed Paşa vb. bazı şairlerimizin mahlâs ortaklığı ile ilgili düşüncelerini “ Divan Şairlerinin Mahlâsla İlgili Yorum ve Düşünceleri” bahsinde vermiştik. Bazı hâdiselere binaen tezkirecilerin

de bu konu üzerinde durduğunu ve birtakım eleştiri ve tavsiyelerde bulduklarını görmekteyiz. Künhü'l-ahbâr'ın kendisinden önceki-özellikle Âşık Çelebi- tezkirelerle ilgili eleştirilerinin bulunduğu 'Tezvil' kısmında şu bilgiler bulunmaktadır: "... Ve bazı nev-hevesler ki birer mahlâsa intisâb ve berzâh-ı cehtëlden ol nâmla mahlâs bulmağı iktitâb eylemişlerdür. Hâlâ ki mecmu'-ı mecmualar yoklansa isgâya kâbil ve gayr-ı kâbil birer beyitleri bulunmadığı şu'arâ-yı zamân tahkik u beyân itmişlerdür. Elbette İbnü'l-Mühennâ nâmındaki Mevlânâ'nun gibiler yazmışdur. Mahlâsına şerik isnâd itmedüğü ancak Necâtî ile Zâtî kalmışdur" (s. 314). Yine Künhü'l-ahbâr'da Âli, Makâli-i Sâni bahsinde şu yorumu yapar: "Bu dahi ol Makâlî'nin hemşehrisi idi. Hatta ki imtiyâzen buna Kôr Makâlî dinilüp alif olduğın ihâm kasd olunmuş idi. Bu hakir meclisinde ikisi bile bir yire geldi. Her kangısı bir beyt okıdı ise ol birisi benümdür davasın itdi. Lakin Sâni'nin tetebbu-ı devâvîn-i Fûrs ve hüsn-i edâ ile bazı isgâya kâbil gazeller dimek semtine gitmesi şâiriyyetine dâl oldı. Maazâlık Lâ-farkun beynehümâ kelâm imtidâd-ı eyyâm-ı husûmetlerinde müstefâd idüğü taayyün buldı" (s.327). Mahlâs ortaklığı ile ilgili eleştirilerine Gubârî'de de devam eden Âli, şöyle der: "Garâbet bundadır ki bu makule şöhr-i ruzgâr ve nâmdâr-ı dâr u diyâr şâir-i bülend-iştihârla iştirâk-ı mahlâsa talebkâr olan Kireççizâde Mahmud nam berş-hâr u sefih-i bed-girdâra ne diyelüm ki zu'm-ı fâsidince kendüyi şu'arâ a'dâdında dâhil sanup bu makule bir nâmerbût kıt'a ile hod-furûşluk dahi kılar. Hâlâ ki ne ilden hicâb eyler ne utanur:

Üstâd-ı efâzıl-ı Rûmam
 Rûmda ma'rifetde ma'lûmam
 Nazmârâ peyrev-i Nizâmîyem
 Cur'a-i bâde-nûş-ı Câmîyem
 (KA.248)

Sehî ise pek çok Niyâzî olmasına rağmen onların içinde şiiri kayda değer olanını özellikle seçtiğini anlatmaktadır: "Eş'ârı selis ve ebyâtı nefis kimesnedür ve Niyâzî lafzını çok kimesne mahlâs idinmiş cümleden bu kimesne eş'ârı ahz olunup gayriler eş'ârına gâlib ve kendüsi ma'rifete tâlib olmağın bu fakir dahi sâirlerinden bazı cihâtda tercih idüp ve anlara

nisbet eş'ârını güşâde ve melih görmeğın bu tezkireye yazmağı ihtiyâr ve itibâr itdüm" (s.241)

Âşık Çelebi, benzer mahlâs çokluğunda mahlâsa ilâve yaparak ayırır:"Sun'î üçdür. Bu Sun'î Necâtî Sun'îsi demekle meşhurdur" (273a). Yine Bâkî-i diğerde bu husustaki kızgınlığını şöyle dile getirir:" Bu dahi şair geçer ve zu'mınca şi'r söyler ammâ ol şi'rden bigâne ve şi'r andan nâşidür. Mâbeynlerinde nisbet ancak nisbet-i tezâd ve münâsebet ancak mahlâsda ittihâddır"(67b).

Mahlâs Değıştirme

Bu kısımda daha çok mahlâs ortaklığı yüzünden olmakla birlikte birtakım sebeplerden ötürü mahlâs değıştirme konusunu ele alacağız.

1. Mahlâslarını Sonradan Beğenmediğı İçin Mahlâs Değıştirme

Başlığa ilişkin olarak tezkirelerde rastladığımız örneklerde, şairin önceki mahlâsının pek bilinmemesi ya da şairin kendisine uygun görmemesi sebepleriyle mahlâslarını değıştirdiğı görülmektedir. Sâlim'de Derviş Muhib'le ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: "Esnâ-yı tahrir-ı tezkiremizde eser tahallus eylemişdi. Feemmâ mahlâs-ı merkûm beyne'l-ehibbâ meşhûr olmayup kalb-ı yârânda eser eylemediğinden kendi muhibleri miyânında yine Muhibbi'lik ile müte'âref idi" (616). Aynı tezkirede Emîn-i Burusevî ile ilgili ise şu bilgiler verilmektedir:" Sâbıkan mahlâsları Sâbık olup zât-ı latiflerinün emânet-i ma'nâ-yı mütelâzımı ve ism-i şeriflerinün lafz-ı emîn-i cüz'-i lâzımı olduğundan mahlâs-ı Sâbıktan Emîn'i bedel eylemeğe sebkat ve zihni-derrâkleri istid'â-yı himmet eyleyüp cüz'-i ism-i sâmilere istihâb u rağbet eylemişlerdür" (s.93). Safâyî, tezkiresinde Âhî mahlâslı şairin kendi mahlâsını beğenmediğini ve bu yüzden kendisinin ve dostlarının ona Ârif mahlâsını verdiklerini anlatır:" Evâil-i hâlinde tahsil-i ma'rifet idüp Âhî mahlâsıyla tarif-i hüsn ü cemâl-i bî-bedel ve nice zaman kasâyid ü târih ü gazel nazm idüp lâkin mahlâs-ı mezburdan çendân letâfet kesb eylemediğı ecilden bazı yârânun ve bu hakîr-i câmi'ü'l-hurûfun tarifi ile Ârif mahlâsın ihtiyâr itmekle ma'ruf olup..."(s.288).

2. Mahlâsının Anlamı Beğenilmediği İçin Başkası Tarafından Mahlâs Verme

Neşâtî, önceleri Semendî mahlasını kullanırken, kendisine kaside sunduğu zamanın şeyhülislamı, onun yetenekli bir genç olduğunu anlayınca, Semendî at câmbazı demektir, senin mahlasın Neşâtî olsun, diyerek mahlasını değiştirmiştir (DEİS.335). Gelibolulu Âli, Nef'î'nin Darri olan mahlasını, anlamından ötürü beğenmeyerek önceki mahlasının anlam itibarıyla tam zıddı olan Nef'î'yi vermiştir. Şair bunu kasidesinin birinde şöyle ifade eder:

Eyledün mahlas-ı Nef'î ile kadrüm i'lâ
Zihn-i pâkümde görüp kuvvet-i iz'ân-ı sühan
Himmetüñle giderek buldı terakkî şî'rüm
Oldı her bir gazelüm âleme destân-ı sühan

Aynı düşüncelerle şeyhülislâm Tevfik Efendi, Hüznî'nin mahlasını Sürûri'ye çevirmiştir "Önceki mahlası Hüznî idi. İstanbul'a gelince şeyhülislâm Tevfik Efendi tarafından mahlası Sürûri'ye çevrilmiştir. Bununla ilgili de bir kıt'a yazmış:

Mukaddem altı yıl Hüznî tahallus eylemişdüm ben
Bi'hamdillah meseryâb kıldı Hayy-ı bî-enbâz
İştüdüm bana Hâtıf kim yaz bî-nukat târih
Sürûri sana mahlas virdi Tevfik-i sühan-perdâz"

(Osm. Şairleri s.186).

Yine mahlası Şehdî olan şaire Ahmed Paşanın Kandî mahlasını vermesi Âşık Çelebi'de şöyle anlatılır: "Kendüden istimâ itdüğüm üzre Bursa'da civân tavhin u kannâd-ı şeker-rîz imiş. Şu'arâ-yı asrdan Resmî ile hem-civâr olduğı takrîble gâhi şî're veriş ve Şehdî tahallus idinüp tab'ın âzmâyış ider imiş. Bir gün Resmî ile melikü's-şu'arâ-yı vakt olan Ahmed Paşa'ya şeker-rizlige varur. Merhum bunun gâh kannâdlıkda üstadlığın beğenür gâh şî're nev-heves olduğm bilüp mahlasın Kandî olsun, dir. Ol zamandan Kandî'likle şöhet bulur" (272a).

Mâtemî'nin mahlâsının anlamını beğenmeyen Şehzâde Selim'in Defterdan Durak Çelebi, aynı kafiyede olan Hâtemî'ye çevirmiştir (DEİS 192).

3. Mahlâsın Uzun Olmasından Ötürü Mahlâs Değiştirme

İlginç bir mahlâs değiştirme örneğine Râmiz'de rastlıyoruz. Önceki mahlâsı Hayâlî olan şairin, harflerinin çokluğu yüzünden ve yazış zorluğundan mahlâsını değiştirmiştir: “Mukaddemâ Hayâlî tahallus itmekle bazı ahbâb miyânında Hayâlî Efendi dinmekle kesb-i şöret ü şân idüp lâkin mahlâs-ı mezbur kesirü'l-harf sakilü't-tahrir olduğu fikr-i şedid ve hayallerinde bedid olmağla Hâmid mahlâsın ihtiyâr ve ol vech ile mahâmid-i me'sûresin âşikâr itmişlerdür” (AZ.70).

4. Yeni Bir İmaj Sağlamak İçin Mahlâs Değiştirme

Önceki yazdığı şiirlerle belli bir isim yapamamış olanlar ya da acemilik dönemlerinde yazdığı, kendisinin de sonradan beğenmediği şiirlerini önceki mahlâsıyla birlikte bırakarak yeni bir mahlâs ve yeni bir söyleyiş amacına bağlı olarak mahlâs seçildiği görülmektedir. Bu hususta en ilginç örneklerden birisi tezkirelerde Hâverî ile ilgili verilen bilgilerdir. “Evvel vakt Ali tahallus iderdi. Sonra ol vakt didüğü şi'rleri ansa Aliliğim zamanında didüğüm şi'rlerdendir, dir idi” (Âşık 325a). Bu hususta bir diğer ilginç örnek ise Fehîm'dir. Babası uncu ve buna bağlı olarak kurabiye ve gevrekçi olan ve kendisi de bir süre babasının yanında bu işi yapan Fehim, sanatlı bir şekilde hem un, hem de çok ince anlamlı söz anlamına gelen 'dakîk' kelimesinden istifade ile Dakîkî mahlâsını seçmiş; ancak hem unculuğunu hem de bu mahlâsla söylediği şiirlerini bir kenara bırakarak, Fehim mahlâsı ile yeni bir imaj sağlamıştır. Bunun yanında ilk mahlâsının şiirle ilgili anlamını Fehim ile bağdaştırarak geçmişi ile bu yönden bir bağlantı da bırakmıştır.

5. Mahlâsın Başkaları Tarafından Beğenilmemesi ve Alay Konusu Olması Dolayısıyla Mahlâs Değiştirme

Bazı mahlâsların gerek şekil ve gerek anlamı itibarıyla edebiyat ve şiir çevresinde beğenilmediği ve alaya alındığı örneklere rastlanılmaktadır. Bunların bir kısmı ciddi olmakla birlikte, bir kısmı lâtife yollu olmaktadır. Âşık Çelebi'de Çâkî ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: “Bazı gazelleri ki tashih olunurdu. Çâkî mahlâsı mezkur oldukça takbih olunurdu. Âhir mahlâsın Arşî itmeğe râzî oldı. Ta'n-ı yârândan muhlis buldı. Bu beyt anındur:

Gulgule-i şûr-ı men be-arş-resîde
Z'in sebab şod mahlâsam Arşî

(Benim kavgamın gürültüsü arşa ulaştı. Bu sebepten mahlâsım Arşî oldu.) (Âşık 218b)

Safâyî'de geçen şu ifadelerden, arkadaşlar arasındaki lâtife yollu takılmaların nasıl ciddiye alınarak mahlâsların değiştirildiğini görmekteyiz :” Mukaddemâ mahlâsı Şeref olup Nâbî-i şirin-zebânun bozındı gazeli şuyunda Şerefün bozındısı ‘feres’ olur didüklerini istimâ itmekle mahlâsını ‘İkbâl’ eyleyüp bir encümen-i zürefâya gelüp, hünerünüz varsa İkbâl’i de bozın didükde içlerinden biri İbkâl didükde hayli bozılmışdur” (s. 46). Bahârî ile ilgili Âşık Çelebi'de şöyle bir lâtife buluruz: “Adı Alidür. Evvel mahlâsı Kemâlî idi. Yârân Kem Ali diyü lâtife iderdi. Andan geçüp Bahârî tahallus idindi. Bu kerre yârân ‘bahar’ kiliseye dirler, ne kâfirce mahlâsın var diyü sakîfe iderdi” (70b).

6. Mahlâs Benzerliğinden Mahlâs Değiştirme

Mahlâs değiştirme sebeplerinden en çok karşılaştığımız sebep, aynı mahlâsın birden çok şair tarafından seçilmiş olmasıdır. Mahlâsların aynı zamanda şairin bilinip tanındığı ismi olması dolayısıyla hem başka birisiyle karıştırılmasından, hem de şiirlerinin başka şairlerin şiirleri ile karıştırılmasından endişe eden şairler, bundan kurtulmak için mahlâslarını değiştirme yoluna gitmişlerdir. Mahlâsı müşterek olan şairlerin şiirlerinin

ve hayat hikayelerinin karıştırıldığı birtakım örnekler söz konusudur. Bu türden karışmalar, daha çok sözlü geleneğe dayanan halk edebiyatı şairleri ve ürünlerinde görülmekle beraber, divan edebiyatında da söz konusudur.

Kurşuncuzâde Ârif, Tüfekçibaşı Ârif Efendi'nin mahlâsıyla karıştığı için mahlâsını Sâbık (DEİS 37), mahlâsı Zeynî olan başka bir şair, "bazı kimesne ile şirketten muhlis bulmağ" için mahlâsını Şâhî olarak değiştirmiştir (KH, 515). Şeyh Gâlib, kendisine Hoca Neş'et tarafından verilen Es'ad mahlâsını, bu mahlâsın pek çok şair tarafından kullanılması sebebiyle Gâlib'e çevirmiştir.

Sâlim'de Ebü'l-esad'la ilgili şu bilgileri bulmaktayız: "Mukaddemâ Firdevsî tahallus idüp Firdevsî-i Diğer olduğın istimâ itmekle mahlâs-ı merkurı kendülerden ib'âd ve mısru'l-belâğa-i dânişverânide mahlâsların Ebü'l-es'ad eylemişdür" (s.149). Aşık Çelebi'de ise Amrî'nin "iştirâk-ı şu'arâdan muhlis bulmak" için mahlâsını Muhlisî (230b), Selmân'ın ise "kesret-i şürekâdan incinmekle" Şeyh İlahî'ye izafeten İlahî (55b) mahlâsların aldıklarını öğreniyoruz.

Ayrıca Nâ'îli-i Kadim'in önceki mahlâsının Tarzî (Eslâf 235), Zarif'in Lisânî (Sa.594), Lâzımî'nin Pervâne olduklarını anlıyoruz; ancak hangi sebeplerle mahlâslarını değiştirdikleri hususunda kesin bilgiler bulamıyoruz.

İki Mahlâs Kullanma

1. Belli Dönemlerde Belli Mahlâs Kullanan Şairler

Bazı şairlerin, şairliklerinin başında belli bir deneme amacıyla mahlâs seçtikleri ancak şiirde belli bir yere geldikten sonra, yeniden bir mahlâs seçtiklerini görüyoruz. Tezkirelerde bunların bir kısmının bu anlamda sebebi belirtilirken, çoğunun sadece mahlâslarını değiştirdikleri bildirilmektedir. Daha önce Fehim'in Dakikî olan mahlâsını bu sebeple değiştirdiğini belirtmiştik. A. Zurefâ'da Tevfik mahlâslı şairin Hânî mahlâsını alması şöyle anlatılmaktadır: "Mütercem-i mezkur el-hak muvaffak tabir-i pür-gü bir şâir-i mâhir-i bi-nazîr olup şi'r ü inşâyâ heves ve nihâl-i irfâna dest-res oldukları evânî Hânî tahallus idüp mahlâs-ı merkur ile eş'âr-ı şâyegân-ı belâgat-unvânı kesir olmağla..." (s.55).

Bu grupta değerlendirebileceğimiz Semâ'î= Zamânî, Hevâyî= Tecelli, Halîm= Nazîm, Pârsâ= Sâbir, Çeşmî= Âli (Gelibolulu), Mahvî= Fârîğ, Zeyrekî= Ânî, Dîvânî= Semâ'î, Servet= Hanîf, Seyyid= Sâni, Sıddîk= Şerîf, Ümmîdî= Sıdkî, Şükrî= Şâkâ vs. pek çok şair mahlâslarını (İkinciler sonraki mahlâsları) değiştirmişlerdir.

2. İki Mahlâsı Zaman Zaman Kullanma

Bazı şairler birden fazla olan mahlâslarını zaman zaman kullanmışlardır. Meselâ Tâbî'î için Âşık Çelebi şöyle der: “Mahlâsı kâh Feyzî, kâh Tâbî'î'dir” (258a). Fehim bazen Fârîğ mahlâsı ile de şiir yazdı (DEİS 134). Hâmîd, Hayâlî mahlâsını da kullandı (DEİS 182), Şehzâde Mustafa bazan adını bazan da Muhlis olan mahlâsını kullandı (DEİS 296), Ahmed Mürşidî hem Ahmed hem de Mürşidî mahlâsını kullanmıştır (V.M.Kocatürk Tekke Şiir Ant. 434). Abdî, hem Abdî hem de Vassâf(DEİS 4); Âsaf, Sıdkî mahlâsını da kullandı (DEİS 43). Habîbî ise bir ara Hasibî mahlâsını kullandı (DEİS 1654).

3. Türkçe ve Farsça Şiirlerinde Değişik Mahlâs Kullanma

Eflatun, Farsça şiirlerinde Esirî, Türkçe şiirlerinde Hazânî mahlâsını kullanmıştır; ancak daha çok Eflatun olarak tanınmıştır (DEİS 108). Türkçe şiirlerinde Meyyâl mahlâsını kullanan şair, Farsça şiirlerinde Şehlâ mahlâsını kullanmıştır (DEİS 290). Ali Şir Nevâî, Türkçe şiirlerinde Nevâî'yi kullanırken, Farsça şiirlerinde Fânî mahlâsını kullanmıştır.

4. Nesir ve Nazımda Farklı Mahlâs Kullanma

Şiirde Ebu'l-es'ad mahlâsını kullanan şair, nesirde Firdevsî mahlâsını kullanmıştır(DEİS 104).

5. Farklı Şiirlerde Farklı Mahlâs Kullanma

Mahtumî için A. Zurefâ'da şu bilgiler verilmektedir: “Bazı kasâid ve gazellerinde Vahîd ve tâze-zebân şarkı güftelerinde Mahtumî mahlâs ile

nağme-senc-i kelâm olurlar idi” (s.268). Abdurrahman Efendi hezelde Hevâyî, asıl şiirlerinde Rahmî mahlâsını kullanmıştır (TDY Kat.s. 616).

6. Aynı Mahlâsa Nisbet Y’si Ekleyerek Kullanma

Himmat, zaman zaman bu mahlâsının sonuna nisbet y’si getirerek Himmetî şeklinde kullanmıştır (Tekke Şiiri Ant.s. 351).

Divan Edebiyatında Mahlâs Verme ve Mahlâs-Nâme Türü

Tezkirelerdeki mahlâs alma ile ilgili yorumlardan ve bazı şairlerin kendi ifadelerinden anladığımız kadarıyla mahlâsların çoğunluğunun şairin kendi iradesi ile seçildiği anlaşılmaktadır; ancak yine tezkirelerdeki birtakım bilgilerden bazı şairlerin mahlâslarının başkaları tarafından verildiğini de görmekteyiz. Bu kişi, diğer bir şair olduğu gibi, bir devlet büyüğü, bir ileri gelen kimse de olabilmektedir. Yine mahlâs vermelerin ilk defa mahlâs vermekten çok mahlâs değiştirmek şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. Bu mahlâs verme veya değiştirme, şairin o an ki mahlâsının anlamının iyi olmaması, mahlâsın anlamının şairliğine ve karakterine uygun olmaması gibi hususlarla ilgili olmaktadır. Mahlâs, bir tür olarak adlandırabileceğimiz mahlâs-nâmeler yazılarak verilebildiği gibi bu tür bir şiir yazmadan da verilmekteydi.

1. Mahlâs-nâme Yazarak Mahlâs Verme

Divan şiirinde önemi büyük olan mahlâslarla ilgili zamanla mahlâs-nâme adı verilen bir tür oluşmuştur. Şairin üzerinde etkisi olan, onun sevip saydığı ve yine şiirle ilgili birinin, şairin yeni bir mahlâs alması veya mahlâs değiştirmesi söz konusu olduğunda yazdığı şiire mahlâs-nâme diyoruz. Mahlâs-nâmeler bir dörtlükten ibâret olduğu gibi 189 beyitlik (İzzet Beğ için Hoca Neş’et tarafından yazılmış) olanları da vardır. Mahlâs-nâmelerin hacminin, mahlâs verilen şairin şairliği ve diğer hasletleri ile orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Mahlâs-nâmeler, kasidelerdeki klâsik tasvir, övgü vs. hususların yanında mahlâs veriliş sebebi, mahlâsa layık olma gibi

birtakım tavsiye ve öğütleri de içermektedir. Divan edebiyatında Şair Eşref Paşa'nın Nâmık Kemal'e, Şeyhülislâm Yahya'nın Rızâyî'ye, Dâye-zâde Cûdî'nin Hoca Neş'et'e vb. gibi mahlasnâme yazarak mahlas verdiği örneklerine rastlasak da bu hususta akla ilk gelen Hoca Neş'et'tir. Kendisi de divan sahibi bir şair olan Hoca Neş'et, çoğunluğu kendi öğrencisi olan 16 kişiye mahlâs-nâme yazarak mahlâs vermiştir. Şeyh Gâlib'in ilk mahlâsı olan Es'ad'la ilgili yazdığı 39 beyitlik mahlâs-nâmesi şudur:

Ol ravza-i câvîd-nümâyîş ki cihândur
Ser-sebz-i giyâh ü güli hep tîr ü sinândur

Hep nây-ı nevâ-sencleri mutrib-i dehrüñ
Ser-cümle usûl-i nağamı devr-i revândur

Sehm-i sitemi dest-i kazâ sineme çekdi
Bîñ nağme-i dil-sûz ile bu sîne kemândur

Mızrâb-ı elem sîne-hırâş itmede efgân
Dest-i diger-i gamla gelû-gîr-i figândur

Ne şîve-i şâdî ne sürûd-ı gam-ı cângâh
Yok şükr ü şikâyet yeri hiç turfa cihândur

Rindâna hemîn bezm-i fenâ şerm-i vedâ'ı
Hem-reng şeb-i ıyd-ı sa'îd-i ramazândur

Devlet-i ser ol pîr-i kühen-sâl-i hünerde
Nâzik püseri Yûsuf-ı Mısr-ı dü-cihândır

Tübâ gibi ser-sebz-i dili hayr-ı halefle
Ol zât-ı şerîfüñ yeri gülzâr-ı cinândur

Virdi bana ol gevheri Hak kıldı inâyet
Sañ kâlbüd-i âdeme bahşâyîş-i cândur

Ol necl-i sa'âdet ki gelüp ırk-ı sadırdan
Sâbâş ile ervâh-ı selef hep nigerândur

Ol meh ki sipihr-i hünerün kevkebi yek-ser
Şems ü kameri hazretüne secde-künândur

Âsâr-ı necâbet görünür nâsiyesinde
Envâr-ı füyûzât ile hûrşîd-nişândur

Pîrân-ı sühan encümeninde bu civân-baht
Hasret-gede-i pîrde timsâl-i civândur

Şeh-nâme-i i'câzda dir Tûsi el-insâf
Zûr-ı hüner-i tab' ile destân-ı zamândur

Ol nâdire-gû tâze edâ fikr-i metfni
Reşk-âver-i Şîrâz u Herât u Hemedândur

Furkân-ı zamîri heme âyât-ı belâgat
Ser-cümle fûnûn mushaf-ı tab'ında ayândur

Ol lü'lü-i deryâ-dil ü yektâ-yı kerâmet
Mîr'ât-ı tasavvurda mesîli halecândur

Gördükde kemâl-i şeref-i gevher-i zâtın
Envâr-ı sa'âdet ile meşhûr u ayândur

Neş'et didi pîrân zebânından idüp gûş
Mahlâs ana Es'ad ne sa'âdet bu ne şândur

Bî-had ise gerdûnda n'ola kevkeb-i es'ad
Gör mihr-i cihân-tâbı ne vech ile ayândur

Bu tuhfe ile kıldı hemân mahlâsı tebrîk
Ol tuhfe ki nâdîde-i gencûr-ı cinândur

Zinhâr amân bâzû-yı hûşından ayırma
Ol gevheri kim hırz-ı emân-ı dil ü cândur

Tut dâmen-i gûşı güher-i nutka kerem kıl
Pend-i peder-i pîr hıred cân-ı civândur

Bâzîçe-i etfâl-mizâc olma yûri var
Dürr-i sühanuñ kadrini bil cevher-i cândur

Firdevsî-i Mahmûd-ı kerem olma sühanla
Medhûn gibi hep va'deleri cümle yalandur

Ol pûdişehûn na't-ı şerîfi saña besdür
Ser-mâye-i izz ü şeref-i her dü-cihândur

Feyz-i seherî nûr-ı nebî lem'ası îmân
Ol subh-ı sa'âdetde sabâ nefha-i cândur

Şâhenşeh-i evreng-i bülend-pâye-i Mi'râc
Ceyş-i hademi cümle melâ'ik bu ne şândur

Azrâ'il ü İsrâfil olup gâşiye ber-dâr
Mikâ'il ü Cibrîl rikâbmda revândur

Hîç idi vücûd heme lâhût ile nâsût
Nûri beden-i neş'e-i îcâda revândur

Bir mu'cizesi Hazret-i Kur'ân-ı Kerîmdür
Kur'ân-ı azîm hulk-ı azîmine beyândur

Tuğrâ-yı hümâyûnı çekilmiş melekûta
Kilk-i rakam-ı safha-i mâh üzre nişândur

Ol pâdişeh-i bahr u ber-i gayb u şehâdet
Heftâd hezâr âleme hep hükmi revândur

Muhtâc-ı der-i devletidür cümle-i âlem
Üns ü melek ü cinn ü cemâdât-ı cihândur

Kânûnidur ol pâdişehûn şâ'ire ihsân
Ehl-i sühana hil'at-i ilbâsı ayândur

Tevfik ide evsâf-ı humâyûnına Allah
Maksûd budur diğeri efsûn u fesândur

Gencûr ide gencîne-i na'te seni Feyyâz
Bulur bu du'â hüsn-i kabûl ez-dil ü cândur

Âsârûn ile hürrem ola âlem ü âdem
Feyz ü kerem ihsân-ı hudâvend-i cihândur

Ol devleti virsün saña Allah ki pâkân
Bu fâtihadâ cümlesi âmîn-künândur⁶

2. Mahlâs-nâmesiz Mahlâs Verme

Bu kısımdaki mahlâs verme, herhangi bir şiire bağlı olmaksızın, belli bir sebebe dayanmak kaydıyla, şifahen söylenerek verilmeye dayanmaktadır.

Bu şekilde mahlâs vermeye ilgili yaptığımız tespitler şunlardır: Daha önce Tayfur mahlâsım kullanan Dâniş'in Hâtem Akovalı-zâde'nin meclisine dâhil olması ve aralarındaki ünsiyete binaen adı geçen kişi tarafından verildiğini Âdâb-ı Zurefâ'dan (s. 96) öğrenmekteyiz. Yine aynı tezkirede Sabîh'e üstadı Musa Kelim Efendi tarafından mahlâs verilışı şöyle ifade edilmektedir: "Şâ'ir-i mâhir es-Seyyid Musa Kelim Efendi'den tekmil itmeğin kasr-ı irfâna ku'ûd idüp miyâne-i emsâlde Mûsâvâr arz-ı yed-i beyzâ-yı iktidâr itdükde üstadları mumaileyh Sabîh mahlâsın tayin buyurmalarıyla subh-ı iştihârları matla-ı ehille-i şu'arâdan tâb-dâr olmuş idi (s.181).

⁶ İlhan Genç, Hoca Neş'et, s. 56.

Safâyi kendi divanının dibacesinde mahlâs alışını şöyle anlatmaktadır: “Eş-Şeyh Abdülbâki ibnü’ş-Şeyh Seyyid ebu Bekir ba’zı eş’âr-ı âcizânem manzur-ı şerifleri oldukda Safâyi (Adı Mustafa olmakla aynı zamanda adının müstakıdır) inayet idüp miyân-ı ehîbbâda yâda bâis olur bir yere cem idüp bir divan tertib eyle diyü buyırdı” (TDD s.528). Aynı şekilde Su’ûd da, mahlâsının öteden beri süregelen bir geleneğe bağlı olarak babası tarafından kendisine verilmesini divanının dibacesinde anlatmaktadır: “Bu mahlâs bana pederim merhumdan yadigardır ki kendisinden hüsn-i hat taallümin ikmâl ile icâzet aldığım sırada usûl-ı eslâfa tab’an i’tâ itmiş idi” (TDDs.538). Seyyid Vehbî’nin Hüsâmî olan önceki mahlâsının Neylî tarafından değiştirilmesi Osmanlı Şairleri’nde şöyle anlatılmaktadır:” Babası tarafından nesebi seyyidlik ve zâhidlik ashâbından Cenâbı Hüsameddin’e çıkmasıyla önceleri teberrüken “Hüsâmî” mahlâsını kullanmıştı. Daha sonra Şair Ahmed Neylî Efendi bir gün kendisine ‘Niçin Hüsâmî mahlâsını kullanıyorsun? Şimdiye kadar Hüsameddin sülalesinden gelmiş bir şair olmadığı hâlde o sülalenin yegane övüncü olan seyyidlik şanına bir de şairlik ilâve etmek üzere siz geldiniz. Bu sizin için Allah’ın bir mevhîbe-i mahsusudur. Şu halde Vehbî mahlâsını almanız en münasibi olur’ dediğinden Vehbî’yi mahlâs almış” (s. 83).

Pek çok örneği olan başka birisi tarafından mahlâs vermeye birkaç örnek: Dâ’î’nin mahlâsı Kânunî Sultan Süleyman, Dahlî’nin mahlâsını Yavuz Sultan Selim’in veziri Zeynel Paşa, Hâlî’nin mahlâsını Muslihiddin Lârî, Sabih’in mahlâsını üstadı Musa Kelim, Nef’î’nin mahlâsını Gelibolulu Âli, Pertev’in, Şeyh Gâlib’in ilk mahlâsı Es’ad’ın mahlâslarını Hoca Neş’et vermişlerdir.

Mahlâslarla İlgili Tezkirelerde Geçen Latifeler

Tezkirelerde, bir kısmının mahlâs değiştirmelere bile sebep olduğu, mahlâs üzerine birtakım şakalaşmalara tesadüf etmekteyiz. Bunlar yine sanatlı yapılarak bir şekilde edebî bir çeşni de ortaya konulmaktadır.

Aynı mahlâsı kullandığı için birine Küçük Tâbî, diğerine Büyük Tâbî denilen iki şair arasındaki şakalaşmalar Ahdî’de şöyle anlatılmaktadır: “Cümlesinden biri bu ki kendü Büyük Tâbî dimekle marufdur ve

İslambol'da olan Tâbî küçük ki zu'mı kendüden büyük vâki olmuştur. Dâima mahlâsları işrâk üzre olmağın birbiriyle hırhır-ı da'vadan hâli degüllerdî. Bir gün zürefânın bir güzidesi ve şu'arânın pesendidesi Büyük Tâbî'ye âmedânî râst gelür. Mutâyebe tarikıyla kanı Küçük Tâbî görünmez diyü ana sual ider, mezkur dahi hâzır-cevâb olup lâtife yüzinden bu beyti ale'l-fevr nazm itmiş:

Tâbî-i Küçüğü görmek dileyen
Görsün işte etegüm altında "(49b).

Yine Ahdi'de Cevri ile Fevri'nin mahlâslarının şekli itibarıyla yaptıkları şakalaşmalar anlatılır: "Zarâfeti bir hâddedür ki bir gün Fevri Efendi'ye mübâhese-i şî'r idüp birbirinün mahlâsın begenmeyüp, ceng ü cidâlin kılurken heman Fevri, Cevri'ye dir ki; çok söyleme yoksa şimdi seni bir nokta ile Cevzi iderin ve müşarün-ileyh dahi fi'l-hâl Fevri'ye dir ki, epsem ol yoksa seni ben de iki nokta ile kuzı kılurım, diyü lâtife ider. Bu nükte malum-ı zürefâ ve makbul-ı nüdemâ vâki olmuştur" (52b).

Mahlâs değiştirmeye de sebep olan şu şakalaşma Safâyi'de şöyle anlatılmaktadır: "Mukaddemâ mahlâsı Şeref olup Nâbî-i şîrin-zebânun 'bozındı' gazeli şuyunda Şeref'in bozundısı 'Fereş' olur didiklerini istimâ itmekle mahlâsını 'İkbâl' eyleyüp bir encümen-i zürefâya gelüp, hünerinüz var ise İkbâl'i de bozın didükde, içlerinden biri, İbkâl didükde hayli bozılmışdur" (s.33b).

Şakalaşma yüzünden başka bir mahlâs değiştirme ile de Âşık Çelebi'de karşılaşırız: "Evvel mahlası Kemâl" idi, yârân Kem Ali diyü lâtife iderdi, andan geçüp Bahârî tahallus idindi. Bu kerre yârân, 'bahâr' kiliseye dirler, ne kâfirâne bir mahlâsın var diyü sebkât idermiş" (70b).

Mahlâsı oluşturan kelimelerin şekli ile ilgili başka bir şakalaşma Künhü'l-ahbâr'da Selikî'de görülmektedir: "Üstadı Saçlı Emir Merhum kendüyi gördükçe, mühmel misün, mu'cem mi dir imiş. Yani ki tashif-i mahlâsını remz idermiş. Merhum Hayâlî ise, kendüyi sevmez imiş, cönklerde şî'rin gördükçe noktalayıp "Şelikî" itmeyince rahat itmez imiş" (KA. 232).

Bir diğer lâtife Sucûdî ile ilgili, kaynaklarda geçen şu lâtifedir: "Revânî Merhum Sultan Selim Han'ı 'berf' redifli kasidesiyle medh itdükde 'berf'

bir bârid nesnedür, anunla dil-i Sultan'ı nerm olmak olur mı? diyü Sucûdi dimişdür:

Sovuk sözlerle doldurduñ cihânı

Başına tolular yağsın Revânî

Cevâb-ı Revânî:

Yüzün tokenmaduk yir yok cihânda

Anuñçün didiler saña Sucûdi (KHÇ, 449).

Âşık Çelebi'de, yine Sucûdi ile ilgili şu şaka anlatılır: “Meyhorlığından yârân Sucûdi'yi tahrif idüp, süci iti dirlermiş, ol dahi issına benzemeyen uğrılık mürebbimiz Cafer Çelebi'dür. Aña a. biti dirler, bize süci iti diseler aceb midür, dirmiş” (186a).

Kibirli olduğu için Kebîri mahlâsıyla bilinen bir şairle ilgili bir yergi Kühnü'l-ahbâr'da şöyle anlatılmaktadır: “Mezbur Kebîri nev'an kibr u acîbe mübtela olup muasırların göze göstermez onlar da kendüyi şâ'ir hesabına saymazlar, binâenâlâ-zâlik Kâtip Şevki bu kıt'ayı diyüp kendüsine göndermiş:

Kebîri şî'r-gûylar arasında

Hemîn ta'dâd içinde sıfra benzer

Tezâyûd virür a'dâd-ı hisâba

Hisâba saymaz anı ehl-i defter (KA. 163)

Latîfi'de Hayâtî mahlâşlı şair ile Postî mahlâşlı şairin, mahlâslarıyla ilgili şakalaşması anlatılır: “Adı geçenin Postî adlı bir şairle arkadaşlığı vardı ve onunla sık sık şakalaşırdı. Bu lâtifeyi bir kâğıda yazıp cevaplandırması dileğiyle Postî'ye gönderdi.

“İt postı, domuz postı tabaklama ile temiz olur mu, olmaz mı, cevap verip sevâba girsin, Postî de Hayâtî'ye cevabında şunu yazar:

“Hayâtî da murdâr ölüsü de” (L. 231).

Latîfi'deki başka bir lâtife ise Şem'i ve Mesîhi ile ilgili olanıdır: “Rivayet edilir ki Mesîhi ile Şem'i Galata'da seyr için kiliseye gitmişler ve buradaki dilberler ve güzel yüzlüleri seyretmeye başlamışlar. Tesadüfen nüktedân nazik bir şair bunları kilisede Hristiyanlar arasında görüp ikisinin bir araya gelişini lâtife tarzında şiirleştirmiş:

Galatada Mesihî deyre varmış
Meğer Şem’î anınla bile gitmiş
İşidenler galat edip dediler
Mesihî kiliseye mûm iletmiş

Şeyh Gâlib Es’âdi bırakıp “Gâlib” mahlâsını alınca, daha önce Hüznî mahlâsını kullanan Surûrî hiciv tarzında şu kıtayı söylemiş:

Bilmem ey menhûs adın Es’âd mıdır Gâlib midür
Zâtını ta’rif kıl kimsin kime mensûbsun
Gerçi dersin şâ’irâne ben tegâlûb eyledüm
Piş-i erbâb-ı suhanda gâlibâ mağlûbsun

Buna şairi mechul olan biri şu kıta ile cevap verir:

Mağrûrluğun olmasa da günden güne efzûn
Şâyeste idi mahlâsın olsa idi Gurûrî
Gâlib görinen Es’âd’a menhûs diyorsun
Hüznî’yi unuttun mu ne yaptın a Surûrî

Kadın şairlerden Ânî’nin evine misafir olan Üsküdarlı Sırrî, onun divanında geçen mahlâslarının “nun”larını kazıyarak yerine “mim” harfini yazmış (Salim.155).

Yine her kişinin şiirine karışan Pîrî Paşa’ya Sultan Selim’in senin mahlâsın “Dahlî” olsun diye lâtife ettiğini Sehî bize haber vermektedir. (s266).

Şairlerin Mahlâs Alma ve Seçmedeki Kriterleri

I. Şairin Adından Dolayı Mahlâs Seçmesi

Divan Edebiyatında şairler mahlâsları ile tanınmaktadır. Öyleki pek çok şairin asıl adının ne olduğu bilinmemiş, bilinmesine de gerek görülmemiştir. Mahlâsın adı unutturması hususunu biz, birtakım tezkire ve kaynaklardan öğrenmekteyiz. Sakîm mahlâslı şairde Salim, söz konusu mahlâs ile meşhur olduğunu ve mahlâsının ismine galip olmasından dolayı

ismini yazmaya gerek görmediği (S. 357), Prizren’de yeni doğan çocuklara önce mahlâs verilmesi (Âşık 171a) .Osmanlı Şairleri’nde ise Sabit’le ilgili, ismi Alaaddin olduğu hâlde mahlâsın ismi unutturması hükmü cihetiyle adını yâd eden olmadığı; ancak Sabit denince tanımayanın bulunmayacağı (Osm. Ş.136) ve İslâm Ansiklopedisi divan edebiyatı maddesinde Fuzuli’nin adının 17. yüzyıla gelinceye kadar bilinmediği; ancak Katip Çelebi tarafından tespit edildiği gibi örnekler mahlâsın şairin adı hükmüne geçtiğinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendilerine aile büyükleri tarafından verilen ve belli bir döneme kadar tanınmalarını sağlayan bu adlarının tamamen unutulmaması düşüncesiyle de olsa gerek bazı şairler adlarını, adlarının bir kısmını ya da adlarıyla ilgi kurdukları herhangi bir kelimeyi mahlâs olarak seçmişlerdir.

1. Adı Direkt Olarak Mahlâs Seçme

Şairlerin bir kısmı yeni bir mahlâs seçmeyerek, adlarını mahlâs olarak kullanmışlardır. Bu husus tezkirelerde dile getirilmiş olmakla beraber, bazı şairlerde tam olarak aydınlatılmış değildir. Mihri için Aşık Çelebi, adı ve mahlâsı Mihri’dir demektedir (128b).

Adını mahlâs olarak kullanan şairler için tezkirelerde “İsm-i şerifiyle tahallüs etmiştir, mahall-i mahlâsta ismin tahallüs eder, ismiyle mütehallısdır” gibi ifadelerle karşılaşmaktayız. Ahmed Paşa, İshak Çelebi, Gelibolulu Âli, Behlul (DEİS 72), Salih (S. 228), Müttaki (KH, 849) gibi şairler ismini mahlâs olarak seçen şairlerden birkaçıdır.

2. Adına Nisbet Y’si Getirerek

Şairlerin mahlâs seçtikleri kelimenin sonuna mensubiyet y’si getirerek belli bir şeye, duruma nisbet ettiklerini biliyoruz; ancak pek yaygın bir tercih olmamakla birlikte bazı şairlerin adlarına nisbet y’si getirerek mahlâs seçtiklerini görüyoruz. Amrî, Habibî, Mesihî, Selimî, Ârifî, Ahmedî, Zeynelî, Kasımî vs. bu türden mahlâs seçen şairlerden bazılarıdır.

3. Adının Bir Kısmını Alarak

Bu grupta değerlendirilen mahlâsların, tamlama halinde olan adın bir kısmının alınması şeklinde olup, yine çoğunluğu nisbet y'si getirilerek oluşturulan mahlâslardır. Salim, Bâki'nin Allah'ın adı olan bir kelimeyi seçme cesaretini de dile getirdiği şu ifadesinde onun adının mahlâsıyla olan bağlantısını ortaya koymaktadır: “Nâm-ı nâmi ve ism-i girâmileri Abdülbâki olmağla bu mahlâsı ihtiyar-ı cesâret ve âlem-i fânide bununla şöhet bulmuştur.”

Tezkireciler için çok kolay bir yorum olabilecek bu bağlantı söz konusu şairlerde sıklıkla yapılmaktadır; ancak tezkireler arasında veya aynı tezkirede bu hususla ilgili, belki gerek görülmediği belki de gözden kaçtığı için farklı tutumlar sergilendiğine de rastlamaktayız. Meselâ Kınalızade, Mümin mahlâslı şair için, namı Abdülmümin olmağla mahlâs-ı mezburi müesser olmuş idi (933) derken, adı Abdülvehhâb olan ve mahlâsı Vehhâbi olan şairde söz konusu ilgiyi kurmamaktadır (1049).

Ziyâeddin= Ziyâî, Abdülmümin= Mü'mîn, Veliyyüddin= Velî, Sun'ullah= Sun'î, Sarı Abdullah= Abdî, M. Fahreddin= Fahrî, Lutfullah= Lutfî, Abdüllatif= Latîfî, Zeynelabidin= Zeynî, Abdülkâdir= Kâdirî vb. pek çok şair bu şekilde mahlâs seçmiştir.

4. Adının Müştakı Olan Kelimeyi Kullanarak

Şairler, mahlâslarını sanatlı bir şekilde seçme yoluna giderek adlarının müştaklarını da tercih etmişlerdir. Yukarıda olduğu gibi mahlâs ile ad arasındaki bu anlamda olan ilgi, tezkirelerde bazen kurulmakla beraber, çoğunlukla kurulmamaktadır. Künhül-ahbhar'da “Ubeydî bahsinde şu ifade yer alır “ Nâmı Abdurrahman olmağın ol mahlâsı ihtiyar itmiş idi (KA.315). Salim, Safayı için şunları söylemektedir: “Nâmı Mustafa olmağla madde-i isminden mahlâs-ı merkumî naht u ihtiyar ve ana nisbet olmağı ihtiyar itmişdür (S. 42a). Aşık Çelebi, Rızayî-i Salis'in mahlâsım ismine şu şekilde bağlar: “Nâmı Rıdvân Çelebi olmağla Rızâyî tahallus idinmişdür” (237b).

Mahlâsını bu yolla seçen pek çok şairden bazıları şunlardır: Bekâyî (iki tane) asıl adları Abdülbâki, Sulhî (iki tane) adları Sâlih, Safvet adı Mustafa, Hamdî adı Ahmed, Ömrî adı Ömer, Veysî adı Üveys, Na'imî adı Nimetullah, Âbid adı Abdullah, Kadri adı Abdülkâdir, Mâlikî adı Abdülmelik, Gazâyî adı Gâzî, Ulvî adı Ali.

5. Adaş Olduğu Ünlü Bir Kişinin Vasfı veya Onunla İlgili Olarak

Yine şairlerin sanatlı bir şekilde mahlâs seçmeleri ile ilgilendirebileceğimiz bu durum, hem orijinal bir isim, hem de adla ilgili olması bakımından dikkate değerdir. Âdâb-ı Zürefâ'da bu hususla ilgili ilginç bir örnek Hanîf'te karşımıza çıkmaktadır: “Nâm-ı nâmî ve ism-i girâmîleri İbrahim olmağla mahlâs-ı mezburi ihtiyar eyledi.” (84) Salim'de ise Kelim'in mahlâs alışı sebebi şöyle izah edilmektedir: “İsmi Musa olmağla mahlâs-ı merkumi ictirâ itmişlerdir” (s. 588). Hasan Çelebi Tezkiresinde Âzerî ile ilgili şu bilgileri bulmaktayız: “İsmi İbrahim olmağla Âzerî mahlâs idinmişdir” (s. 152). Yine Kınalızade'de Şîrî için “Esedullahü'l-gâlib Ali b. Ebi Tâlib hazretleriyle hem-nâm olmağın mahlâs-ı mezburi kendüye bais-i ihtirâm bilmişdi” (s. 539), Kevserî için: “Sâkî-i kevser Ali-i Murtaza ile hem-nâm olmağla mahlâs-ı mezburi bâis-i ihtirâm eylemişlerdi”, Şemsi için “Nâm-ı emcedi Ahmed olduğu cihetden mahlâs-ı mezburi ile miyân-ı ekfâsında ser-alemi gibi ser-âmed olmuşdur” (s. 521), Fedâyî ile ilgili ise ilginç bir bağlantı kurulmaktadır: “Enbiyâ-yı kirâm aleyhirrahmeti't-tahiyeti ve's-selâm miyânında kendüyi itâat-ı fermân-ı peder ile hoş-nâm idüp ber-mûcüb-i kelâm-ı vâlid-i pür-ihirâmî (Yâ büneyye inni erî ezbehüke fi'l-menâm) kendüyi fedâ ve kurbân imeğe rızâ-yı tâm viren nebiyy-i celil-i hazreti İsmail ile hem nâm olmağın mahlâs-ı mezburi muhtâr-ı tab'-ı bî-kusûrî olmuşdur” (s. 783).

Yine tezkirelerde Necâti'nin asıl adının “Nuh” olmasından dolayı bu mahlâsı seçtiği yorumlarına rastlamaktayız. Mesihî'nin ise isminin İsa olduğu rivayetleri var.

6. Adının Diğer Bir Dilde veya Aynı Dildeki Diğer Karşılığına Bağlı Olarak

Buna en ilginç örnek Baldır-zâde diye tanınan şâirin, Arapça baldır bacak anlamına gelen “sâk” kelimesine nisbet eki getirmesiyle “Sâkî” tahallus etmesidir. Burada yine sanatkârane bir düşünceyle bu kelimenin daha yaygın olan anlamının da dikkate alındığını zannediyoruz. Safâyî’de îdî için “Nâmı Bayram olmağla mahlâs-ı mezburı ihtiyâr itmişdür” (s. 268). Künhül-ahbâr’da Ezherî için “İsmi Nüreddin olmağla Ezher” tahallus itmişdür” (s.111) ifadelerine rastlamaktayız. Kınalızâde’de Şânî ile ilgili olarak “ Ol şehri cennetâsâda Tarakçı-zâde dimekle iştihâr bulmağın mahlâs-ı mezburı ihtiyâr itdüm, dir idi” (s. 502) ifadesi bulunmaktadır. Yine meşhur İtrî’nin Buhurî-zâde sanıyla tanındığını biliyoruz.

7. Adına İlâve Yaparak

Bu türden mahlâs seçmelerde ismin önüne “kul”, “gedâ”, “derviş”, “abdâl” vb. sıfatlar getirilerek yapılmaktadır. Biz bu tür mahlâsların daha çok tekke ve halk edebiyatı şairlerinde olduğunu görmekteyiz. Bu mahlâsların aruz vezni zorlaması da söz konusu olduğu için, daha ziyade hece ile yazanlar tarafından kullanıldığı görülmektedir.

Ümmî Sinân =Sinan Ümmî , Gedâ Muslî = Kul Muslî, Kul Hasan = Hasan Dede, Mehmed= Kul Mehmed, Ahmed = Derviş Ahmed, Gencî = Gencî Abdal, Kaygusuz Abdal = Abdal Musa mahlaslarını almıştır.

8. Adının ,Çağrıştırdığı Bir Kelimeyle

a. Anlam İtibarıyla

Asıl adı Mahmud Kebûterî olan şâirin, kebûtere uygun olan “Hezârî” mahlâsını seçtiğini (DEİS 205), asıl adı Ramazan olan birinin ise, Ramazan ayının hilâl ile ilgisi dolayısıyla Hilâlî mahlâsını seçtiğini anlıyoruz (DEİS 209).

b. Şekil İtibariyle

Buna en güzel örnek asıl adı Satılmış olduğu söylenen Zâtî'nin "Satı" kelimesinden bu adı benzeterek aldığını Aşık Çelebi'den öğreniyoruz: "Bazıları kavlince isim-i mâder-zâdî Satılmış olup mâdâm ki mermûz imiş namı ol lafun murahhamı olan Satı edâsı ile memûz imiş. Sonra ki şairliğe heves itmiş, ismini minvechi tağyîr itmemiş gibi olup Satı edasını Zâtî ile muabber kılmış"; ancak bu ifadelerin devamında asıl adının İvaz olduğunu da belirtir.

9. Adındaki Hecelerden İstifade İle

Kesin bir yargıda bulunmanın zor olacağı iki örnekte şairlerin adlarının hecelerinden de istifade ile mahlâs seçtiklerini zannediyoruz. Bunlardan asıl adı İshak olan şairin adının son hecesine bağlı olarak Hakkî (DEİS 173), asıl adı Hüsâm olan şairin, yine aynı şekilde mahlasını Sâmi olarak seçtiğini görüyoruz (DEİS 425).

II. Şairin Kendi Soyu ile İlgili Mahlâs Seçmesi

Kişilerin sadece adları, onların tanınıp bilinmesinde yeterli olmadığı için baba, dede ve soy adlarından da istifade etmişlerdir. İşte bir kısım şairler bu husustan istifade ile mahlâslarını seçme yoluna gitmişlerdir.

1. Hazreti Peygamber Soyundan Gelenlerin Mahlâs Seçmesi

Gerek sahte, gerek doğru olsun, Hz. Peygamberden sonra pek çok kişi seyyid olduğunu iddia etmiştir. İşte şairlerden peygamber soyundan geldiğini söyleyenler; mahlâslarını seçerken bu hususa özellikle dikkat edip, buna uygun mahlâslar seçmeye özen göstermişlerdir. Bu şairlerin bir kısmı Hz. Peygamberin hususiyetlerine binaen mahlâs seçerken, bir kısmı da sülâleye mensup olmakla ilgili mahlâs seçmiştir.

Bu hususlarla ilgili bağlantılar, çoğunlukla tezkirelerde gösterilmiştir. Bunlardan ikisi Hz. Peygamberin "Emirü'l-Müminîn" olmasından dolayı Emîrî (s. 34, 47), biri "Ahmed-i Muhtar" olmasından dolayı Muhtârî

(KA.325), biri “Yetim” olmasından dolayı Yetîmî (s. 497), biri “Şâfi” olmasından dolayı Şefî’î (s. 306) mahlâslarını seçmiştir. Yine biri neseben Hz. Peygamber’e bağlı olduğu için Nesîb (s.425), bir diğeri seyyidlerin yeşil sarık sarmalarına istinaden Sebzî (s. 177), bir başkası ise Hz. Ali’nin lâkabına dayanarak Şîrî mahlâsını seçmiştir. Şehidî ile ilgili KHÇ, ’de şu bilgiler bulunmaktadır: “Nûr-ı dîde-i Resul çeşm-i çerâğ-ı Betul iken Yezid-i la’inün şehid-i âsmân-ı celâlet ü velâyetün necm-i sa’îdi Hz. Hüseyin neslinden âl-i Hâşîmdür (s. 529).

Yine Hz. Peygamberin neslinden gelen iki şairin Hâşîmî mahlâsını aldığını görüyoruz (DEİS.190-191). Ayrıca Hz. Peygamberle adaş olanların, yine Hz.Peygamber ile ilgili mahlâslar seçtiği de görülmektedir. Asıl adı Mustafa olan şair, Hz. Peygamberin, peygamberlerin serveri olması dolayısıyla Serverî (DEİS 430) ve adları Ahmed veya Mehmed olan şairlerin “Fahr-ı kâinât” özelliğine binaen Fâhir ve Fahrî mahlâslarını aldıkları gözlenmektedir (DEİS 121).

2. Baba Adının Mahlâs Seçilmesi

Kınalızâde, La’lî için şunları söyler: “La’lîn Kabazâde demekle pür-iştihâr olan kadının ferzend-i hûş-mendi olmağın mahlâs-ı mezbûri ihtiyâr itmişdür” (s. 839). Bahâî, Bahâeddin-zâde (KHÇ, 223); Nasûhî, Nasûh Ağa’nın oğlu (s. 671); Husrevî, Monla Husrev’in ahfadından (R. 64a); Kâsîmî, İsfendiyar oğlu Kâsım Beğoğlu (KHÇ, 346); Revnakî, Revnak’ın oğlu (KHÇ, 473); Ca’ferî, Ca’fer Çelebi’nin oğlu (DEİS 81); Mîrî, Kiçi Mîr adlı ünlü bir hocanın oğlu (DEİS 292); Kabulî, babasının adı da Kabûlî olduğu için bu mahlâsları seçmişlerdir.

3. Baba Adı veya Soyu İle İlgili Müştak ve Çağrışımlarla

Daha önce Baldır-zâde adlı şairin Sâkî, Tarakçı-zâde adlı şairin Şânî mahlâslarını seçtiklerinden bahsetmiştik. Annesi Habeş asıllı olan bir şairin Siyâhî, soyu müslüman olmayan bir şairin Mü’mîn (KA.227) mahlâslarını seçtiklerini öğreniyoruz. İlginç bir mahlâs seçme ise, üvey evlat anlamına gelen Rebîb’in mahlâs seçmesidir: “Meşâythın meşhur-ı zî-şâmî Şeyh

Mehmed Vâni Hazretlerinün ahfâdından olmağla mahlâs-ı mezbur-ı ihtiyâr ve anınla şöhet-şiâr olmuşlar idi” (AZ. 120). Fuzûlî'nin oğlu Fazlî, Hoca Sa'adeddin Efendi'nin oğlu Es'ad (DEİS 116), Lâmi'î'nin oğlu Lem'î (KA. 269) baba adlarının müştaklarını, Sahvî ise babasının mahlâsı Mahvî olduğu için bu kafiyeli kelimeyi mahlâs olarak seçmişlerdir.

Sarıklı İbrahim adlı birisinin oğlu ise buna istinaden Destârî mahlâsını seçmiştir (DEİS. 100).

4. Baba Mesleğine Bağlı Olarak

Bu hususla ilgili Aşık Çelebi'de Vezni ile ilgili şu bilgileri bulmaktayız: “Divân-ı hümayunda sâlhâ veznedâr olan Sinan Beg'in oğludur. Ol takrible Vezni tahallus etmişdür” (98a). Hadîdî, babası demirci ustası olduğu için (AÇ, 107b); Ref'î-i Kâlâyî, babası kumaşçı esnafından olduğu için (BTK c.8,101); Tırâşî, babası cerrahlıkta usta biri olduğu için (KHÇ, 506); Emînî, babası kağıd emini olduğu için (DEİS. 111); Mu'idî babası mu'id olduğu için (DEİS. 300) bu mahlâsları seçmişlerdir.

Kühü'l-ahbâr'da Sihri mahlâslı bir şairin Mehemed Div-dest adlı birisinin oğlu olduğundan bahsedilmekle birlikte, mahlâs ile baba adı ilgilendirilmemektedir (KA. 227). Kanaatimizce “Div” kelimesine istinaden Sihri mahlâsını seçmiş.

III. Şairlerin Mesleklerine Uygun

Şairlerin, yaptıkları işlere uygun olarak mahlâs seçmeleri de oldukça yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum sadece mahlâs konusunda olmayıp, sosyal hayatın diğer alanlarında da, kültürümüzün önemli bir ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Meslekler, soyadının kullanılmadığı dönemlerde kişileri tanımada daha çok kullanılmasına rağmen, günümüzde de kişilerin adlarıyla birlikte kullanılmaktadır.

1. Sanatkârlık ve Kâbiliyet İtibarıyla

Sehî, asıl mesleği canbazlık olan Zenciri'yi anlatırken: “Sanatı cambazlıktır. İp üstünde zencirlerle oynamağı ibtida ol göstermişdür. Zenciri

tahallus itdügüne dahi hikmet oldur (s. 285), der. Latifi ise, Andelîbî'nin mahlâs seçme sebebini şöyle ifade eder: "Ses ve ıslıkla bülbülü taklid itdüğü için kendüsüne Bülbül Hasan dirdlerdi. Bu yüzden Andelîbî mahlâsını seçti" (s. 113). Falcılık ve remilcilik yapan Zamrî'nin mahlâsını, yaptığı bu işlerden dolayı aldığı KHÇ, 'den (s. 579) öğreniyoruz. Ahdî, Tıraşî'nin mahlâs alma sebebini şöyle açıklar: "Tıraşî mahlâs itdüklerin vech-i tesmiye bu ki vâlidî cerrâhlıkda üstâd-ı devrân ve ser-tıraşlıkda sâni-i Selmân olduğu ecilden kendü dahi ol sanata cehd idüp üstâd berber ve cerrâh-ı hünergüster...(49b). Şekercilikle uğraşan Bursalı Kandî'nin önceki mahlâsının Şehdî olduğunu ve Ahmed Paşa tarafından değiştirildiğini Aşık Çelebi'den (227) öğreniyoruz. Aynı şekilde mesleği şekercilik olan ikinci bir Kandî daha vardır (DEİS. 243). Kâtîbî mahlâsını seçen iki şairin hattat olduğunu (DEİS. 246,247), Helvâî'nin helvacılık yaptığını (DEİS. 221), Câmî'nin camcılıkla uğraştığını (DEİS 82), Makâmî'nin mûsikide derin bilgisi olduğunu (DEİS. 272), Negamî'nin sesinin çok güzel olduğunu (DEİS 333), Nakşî'nin (KA. 312) ve Nigârî'nin (KA. 328) usta nakkaş olduklarını, Cüllâbî'nin şerbetçilik yaptığını (L. 157) öğreniyoruz.

Babası için usta demirci denilen Hadîdî'nin kendisinin de demirci olduğu bazı kaynaklarda ifade edilmektedir: "Tahallusuna sebeb budur ki babası üstad âhenger imiş kendi tarik-i Zeynî'ye müntesib olup mülazım ve müderris olup badehü ferâgat eylemiş amma sevdâ-yı hâm ile gâhî şî're heves idüp soğuk demir döğemiş" (Âşık 108a). Safâiyî'de Resmî için şu bilgileri bulmaktayız "San'at-ı ressamlıkda dahi ziyâde mahâret izhâr itmekle mahlâs-ı mezbûrî ihtiyar itmişdi" (s. 87). Hattî'nin mahlâs seçişi de Râmiz'de şöyle dile getirilir: "Hatt-ı imlâları mağbût-i zümre-i hünerverân olmağla Hattî mahlâsın ihtiyâr eylemişdür"(s. 90).

2. Bir Bilim Dalma Mensup Olması İtibarıyla

Divan şairlerinin çoğunun tahsil yaptıklarını ve bunlara bağlı görevler aldıklarını biliyoruz. Bu gruba giren şairlerin bazılarının, yine bu hususlarına binaen mahlâs aldıklarını görmekteyiz. Ahdî'de, Ahmed Çelebi'nin mahlâsıyla ilgili şu bilgileri bulmaktayız: "Ehliyet ü Mevleviyetle medrese-i Semaniyede müderris olmağın Müderris mahlâs itmiş" (s. 24). Babasının

ve kendisinin müneccim olduğunu öğrendiğimiz şairin Nucûmî (s. 187), yine astronomi ve usturlarla uğraşan iki ayrı şairin Necmî mahlâsını seçtiklerini görüyoruz. Eflâkî Dede'nin özellikle yıldızlar ilminde büyük bir şöhrete ulaşmış olduğundan bu mahlâsı seçtiğini (BTK c.II, s. 18), tabip olan şairlerden birinin Şifâyî (s. 382), bir diğersinin Tabîbî (DEİS 494) ve hâfız olan pek çok şairin Hâfız, Hâfızî, Hıfzî vb. mahlâslarını seçtiklerini tespit ediyoruz.

3. Resmî Görevi Sebebiyle

Resmî görevi olan bazı şairlerin Resmî mahlâsını seçtikleri görülmektedir. Safâyî'de geçen iki Resmî'den birinin kâtip diğersinin ise müftü olduğu anlaşılmaktadır (s. 74). Bunun yanında Ahmed Paşa'nın musahibi olan birisinin de Resmî mahlâsını seçtiğini öğreniyoruz. A. Zurefâ'da Ressâm ile ilgili şu bilgileri bulmaktayız: "Ressâm-ı sikke-i hümayun olmagla mahlâs-ı mersûm muhtâr-ı tab'-ı ma'ârif-nümûnları olmuşdur" (AZ 136), İstanbul Gümrüğünde mive-i huşk(kuru meyve) kâtibi olduğu için Gümrük Hâfız diye meşhur olan şairin Hâfız (s. 94), Haremeyn-i şerifeyn evkâf-ı şerifi hizmetinde çalışan şairin Kâtib (Sa. 584), İstanbul Kaymakamı Karahasanoğlu'nun hizmetinde uzun yıllar mühürdarlık görevi yapan Mühürdâr Çelebi'nin Nigînî (s. 462), nişancılıkla görevli iki şairin Nişânî (KA. 146,278) mahlâslarını seçtikleri görülmektedir. Yine cami görevlisi birinin Du'âî (DEİS 102), ilk zamanlarında devlet ileri gelenlerinin meclislerinde bulunup, onlara imamlık yapan birisinin Bezmî, müzzin olan şairin Dâ'î (L. 152), camide duahan olan birisinin Senâyî (L. 409) mahlâslarını seçtikleri anlaşılmaktadır.

Yeniçeri olan bir şairin Şûrî (s. 115), sipahi olan şairlerden birinin Dilîrî (DEİS 101), diğersinin Rezmî (s. 87), bir diğersinin Tîğî (R. 43a), başka birinin Mîrî (s. 194), doğancı birinin ise Toğanî (DEİS 507) mahlâslarını seçtiği görülmektedir.

Sarayda çaşnigir olan Cenâbî Paşa'nın ilk önceki mahlâsının Harfî (yemişiçi, yemiş toplayan) olduğunu öğreniyoruz (DEİS 88).

4. Alım-Satım Yapmaya Dayalı Mesleklerle İlgili

Burada birtakım mesleklerin imâlat mı, alım-satım mı, yoksa her ikisi de mi olduğu hususlarında tezkirelerde değişik yorumlarla karşılaşmaktadır. Meselâ Harîrî için Âşık Çelebi “Birişümkâr olduğu ecilden tahallusu Harîrîdür (1076) derken, Rızâ “Bâyi-i harîr olduğu münasebetle bu dahi Harîrî tahallus itmişdür” (57), demektedir. Aynı hususu ayakkabıcılık yapan Haffî için de söylemek mümkündür. Kabâyi’nin ise Edirne’de Ali Paşa, Çarşısında elbise ve kumaş alım-satımı yaparak geçimini sağladığını ve buna bağlı mahlâs aldığı belirtilmektedir (DEİS 236). Âşık Çelebi, Rahîkî’nin mesleği ile mahlâs arasında bir ilgi kurarken, bir şüphe payı da bırakmaktadır: “Mahmud Paşa Çarşısında attar dükkanı açıp ‘el-kâsibü ceybi âh’ silkinde süluk kıldı. Timarhânede dahi şerbetçi olup harâbâtılığı koyup şarâbâtî oldu...Rahîkî tahallusuna sebep şarâbâtılığı olsa olur (Aşık 288b).

IV. Sosyal Durumlarıyla İlgili Mahlas Seçmeleri

1. Alışkanlıklarına Bağlı

Bu grupta daha çok içkiye düşkün olunması sebebiyle içkiyle ilgili değişik mahlâsların alındığını görmekteyiz. K. Ahbar’da Mestî için “Bâde-nüş ü zarîf ve rindân u şeh-levend bir harîf“(s. 274), Sâgarî için “Rind-i şâhid-bâz bâde-nüş u berbat-nevâz hicv ü hezl ü mütâyebede mümtâz hum-ı sahbâ gördüğü yire küp düşerdi (s. 225) ifadelerine rastlıyoruz. Aynı şekilde içkiye düşkünlüğü ile bilinen İşretî (DEİS 232)’nin mahlâsını bu sebeple aldığını öğreniyoruz. Âşık Çelebi’de ise Tulû’î için şu ifadeler bulunmaktadır: “Bekrî olduğu sebebden yârân Tulû’î dirler” (Âşık 116a) ifadesine rastlıyoruz. Gubârî’nin ise afyon-keş (toz içen) olduğundan bu mahlâsı seçtiği belirtilmektedir (KA 248). Yine yeniçeri iken bu görevinden vazgeçip münzevî bir hayat yaşayan bir şair Ferâgî (DEİS 138), bir güzele aşık olup çöllerde dolaşan bir şair Deştî (DEİS.101), Külhanda yatıp kalkan bir şair de Külhanî (DEİS 258) mahlâslarını seçtiklerini görüyoruz. Şikârî için Âşık Çelebi’de şu bilgiler bulunmaktadır: “Musafa Paşa ve Ahmed

Paşa cenâb-ı şeriîlerine şeref-i karâbet-i karâbesinden cür'a-nûş ve anların âsîtânesine ubûdiyetle halka-be-gûş olduğu takrîble Şikârî tahallus itmişdür" (Aşık 309h).

2. Cinsiyete Bağlı

Hacıbey-zâde Ahmed Muhtar'ın "Şair Hanımlarımız" adlı eserinde, mahlâsların çoğunluğunun yine kadınlara has isimler olduğunu görmekteyiz: "Ânî, Cemîle, Habîbe, Zeyneb, Sırrî, Şeref, Safvet, Tûtî, Ayşe Hubba, Âliye, Fatma Nigâr, Ferîde, Fıtnat, İffet, Leylâ, Mihrinnisa, Mihrî, Nesîbe, Nakîbe, Nüzhet Seher"(Türk Edb. Tarihi A. Sırrı s. 450).

Mestûre, kadın olması dolayısıyla bu mahlâsı seçmiştir. Nikâbî ile ilgili Latîfî'de şu bilgileri bulmaktayız "İleri gelen hatunlardan birine bağlanup tüccar olduğu için Nikâbî mahlâsını seçmiştir. Şanına lâyık şiirleri ve mahlâsına uygun gazelleri vardır "(L. 353). Güzellik ve sevgiyle ilgili kelimeler olan "ân, mihr, hubb, cemîl" kelimeleri kadın şairler tarafından Ânî, Mihrî, Hubbî ve Cemîle şeklinde mahlâs olarak seçilmiştir (DEİS 33-291).

3. Sosyal Statüsüne Bağlı Olarak

Sultan Bayezid'in (Ahdi. 10) ve Şahin Giray'ın (s. 117) Şâhî mahlâsını seçtiklerini görüyoruz. Yine Kuloğullarından olduğu belirtilen bir şairin Âsafî (DEİS 44), dönemin ileri gelenlerinin hizmetinde bulunan bir şairin Gulâmî (DEİS 163), kul cinsinden olduğu için bir şairin de ,Çâkerî (L. 150) mahlâslarını seçtiğini öğreniyoruz. Sâlik için Sâlim'de şu bilgiler verilmektedir: "Kâsım Paşa Mevlevî-hânesi şeyhi es-Seyyid Ali Efendi hafîdi olup pederleri Halil Efendizâde intikal eyledikten sonra yerlerine seccâde-nişîn-i meşihat olmuşdur" (Sa. 334).

V. Fizikî Görünümleri İtibarıyla İlgili

1. Genel Vücut Görüntüsü İtibarıyla

Uzun boylu birisinin Servî mahlâsını almasını Rıza şöyle anlatmaktadır: “Serv-i bülend ü tavilü”l-kâmet ve şecere-i hazrâ-pûş gibi ekser zamanda sebz-câme sikke-süret gölgesi gökçek kimesne idi. Bu münasebetle Servî tahallus iderdi” (s. 80). Zayıf bünyeli birinin Hilâlî mahlâsını almasını Âşık Çelebi: “ Hilâl-endâm ve hilâl-fâm olmak takribiyle Hilâlî tahallus idinmişdür” (Âşık 94b) ifadesiyle dile getirir. Tıflî’nin çocuk yaşta şiiir yazmaya başladığı için bu mahlâsı seçtiği anlaşılıyor (TDE. Ans.c I.s. 60). Asıl adı Mehmed olan şairin de yaşlandığında Beyâzî mahlâsını seçtiği görülüyor (DEİS 77).

2. Yüz Özelliği İtibarıyla

Kadın şairlerden Ânî, Mihrî, Cemile vs. şairlerin yüz güzelliği veya genel anlamda güzelliklerinden dolayı bu mahlâsları seçtiklerini belirtmiştik. Yüzü çok güzel bir saire İkinci Yusuf denmesinden dolayı Sâni mahlâsını alması Hasan Çelebi’de şöyle anlatılmaktadır: “Gayetde bî-mânend güzel ve Yusuf-misâl bî-misîl ü bî-bedel olup Yûsuf-ı Sâni didikleri cihetden Sâni tahallus imişdür” (s. 238). Yine yüzü güzel bir kişi olan Mânî için şu ifadeleri görürüz: “ ‘Mânî ne idi ve onun manasız sureti ne idi. Güzelliğin çehresini açan benim’ fehvâsı masdûka-i hâl-i cemâli olmağın mahlâs-ı mezbûr ihtiyâr itmişdür” (KHÇ, 847). Şem’î’nin yüzünün çok sarı olmasından (Rıza 88), İzârî ve La’lî’nin ise yüzlerinin kırmızı olmasından dolayı bu mahlâsları seçtikleri anlaşılmaktadır (DEİS 259-Aşık 172b). Annesi Habeş asıllı bir şairin de (Kendisinin de siyah olma ihtimali var) Siyâhî’yi mahlâs seçtiği görülmektedir.

3. Vücut Arazı Sebebiyle

Asıl adı Musafa b. Yusuf b. Ömer olan Darîr, anadan doğma kör olduğu için bu mahlâsı seçmiştir (BTK.c. I.s. 308). Yine kör olan başka

bir şair, gören anlamının yanında anlayan, kavrayan anlamına da gelen Ba sîri'yi kendisine mahlâs seçmiştir(DEİS 69). Biri Esrar Dede Tezkiresi, diğeri Semâhâne-i Edeb'de olmak üzere iki şairin Şehlâ mahlâsını seçtiklerini görüyoruz; ancak bunların söz konusu mahlâsa uygun hallerinin olup olmadığını bilemiyoruz. Özri ise topal olduğu için bu mahlâsı seçmiştir (DEİS 335).

VI. Memlekete Bağlı Mahlâs Seçme

1. Memleketinin Adını Direkt Olarak

Bazı şairler doğdukları yerin adına bir nisbet y'si ekleyerek mahlâs seçmişlerdir. Şâmî tahallus eden üç şairin de Şam'da doğduğunu (DEİS 466) öğreniyoruz. Önceleri Anadolu için kullanılan 'Rumî' kelimesinin Mevlana'da olduğu gibi ad veya lâkap gibi kullanımının yanında, Eşrefoğlu Rûmî'de mahlâs olarak kullanıldığını görüyoruz. Sehi'den öğrendiğimize göre, Rumeli'de Ergene Köprüsünden asıl adı Kâtip Davud olan bir şair, Rûmî tahallus etmiştir (s.278). Yine Nesimî'nin Bağdat civarındaki Nesim adlı kasabadan (DEİS 335), Aynî'nin Gaziantepi (DEİS 57), Konevî'nin Konyalı (DEİS 259) Hamîdî'nin ise Ispartalı (Sa. 235) olmasından dolayı bu mahlâsları seçtiğini öğreniyoruz. Niksârî'nin Niksarlı, Gülşehri'nin ise Kırşehirli olduğunu bilmekteyiz.

2. Memleketinin Adından Kinaye İle

Asıl adı Ahmed olup Bosna'nın Foça şehrine yakın, Çayniça kasabasına bağlı Sudice köyünde doğmuş olan Südi, mahlâsını bu köyün adından istifade ile almıştır.⁷ Akşehirli olan Ezherî'nin, Nûreddin olan adından da istifade ile bu mahlâsı seçtiği anlaşılmaktadır (L. 162). Rûşenî'nin Aydınlı olmasından dolayı bu mahlâsı seçtiği Sehi'de ifade edilmektedir (s. 191). Asıl adı Mustafa olan Tosyalı bir şairin ise bu kelimeden istifade ile Tûsî şeklinde mahlâs seçtiğini öğreniyoruz (DEİS 304).

⁷ Nazif M. Hoca, Sudi, Hayatı ve İki Risalesinin Metni, İstanbul 1980.

3. Memleketinin Durumu, Konumu vs. Sebeplere Bağlı

Bahrî için Safâyi'de şu bilgileri bulmaktayız: "Dürr-i girân-mâye-i vücudı Kılıdbahr'den sâhil-i zuhûrda cilve-nümâ olmağla mahlâsı mezbûn muhtârî olmuştur (s. 39). Revânî'nin, evinin Tunca nehri kenarında olması dolayısıyla akan suya telmihen bu mahlâsı aldığı öğreniyoruz (DEİS 384). Aynı şekilde Muhîti'nin Rodos adasından olması (KHÇ, 887) dolayısıyla söz konusu mahlâsı seçtiğini zannediyoruz.

4. Bir Süre Bulunduğu veya Sonradan Yerleştiği Yere Bağlı

Kırımı'nin buraya bir seyahati olması (Sa.), Hâyirî'nin Kerbelâ'da Hâyir-i Hz. İmam'da oturması, Câmî'nin bir süre Acem diyarında bulunması hatta Molla Câmî ile görüşüp, intisab etmesi (KA. 133), Gubârî'nin Hz. Peygamberin türbesini ziyaret edip uzun süre burada oturması (L. 189), Harîmî'nin Haccü'l-Haremeyn olması (R. 57), yine Hicâzî'nin hacca gitmesi, Mekkî'nin ise babasının Mekke kadısı olması sebepleriyle (DEİS 283) bu mahlâsları seçtikleri anlaşılmaktadır.

VII. Psikolojik Sebeplere Bağlı Mahlâs Seçme

Bu itibarla seçilmiş mahlâsların hatırı sayılır bir yekun teşkil ettiği görülmektedir. Bu türden mahlâsların şairin psikolojik yapısı ile ilgili olduğu şüphesiz; ancak bir ad, bir memleket veya fizikî görünümle mahlâs arasında çok rahat ilgi kurulabilmesine karşılık, psikolojik özelliklere bağlı ilgi kurmak oldukça zor gözükmektedir. Bunu tezkirelerdeki ifadelerden de rahatlıkla gözlemek mümkündür. Tezkirelerde bu özelliklere binaen mahlâs seçen şairlerde ya mahlâsın anlamı ile ilgili hiç yorum yapılmamakta ya da mahlâsı seçme sebebi belirtilmeden mahlâsı oluşturan kelimenin müstakları veya anlam ilgisi olan kelimelerle çeşitli sanatlarla da süslenmiş ifadelerle karşılaşmaktayız. Bu itibarla mahlâs seçenlerden çok azının mahlâs seçme sebebi zikredilmektedir ki bunların da gerçekten şairin psikolojik yapısı bilindiği için mi, yoksa mahlâsın anlamından yola çıkılarak yapılan yorumlar mı olduğu kesin belli değildir. Künhü'l-ahbâr'da Tûrâbî ile ilgili şu bilgiler

bulunmaktadır: “ Kastamoni diyarından bir fakir-i meczub ve mekâbir miyânında yatmak kendüye bir vaz’-ı mergûb idi. Eş’ârını tekke ve imaretler divarına yazar, yürür idi. Halka iltifatdan berî beyâbânda gezmeği evlâ görür idi ve seyr ü sülûkunda gâyet te’ennî ile gezüp karıncaları ta’addi ve ezâdan tecennüb îbâ kasdın iderdi ;bu beyit kendünün hasb-ı hâlidür:

Ürdügün sokma dilûñle yüri zenbûr gibi
Hâk-i râh ol ki yüzün yirde ola mûr gibi

(KA.133)

Garîbî mahlâslı şair için Hasan Çelebi’de şu bilgiler göze çarpmaktadır: “ Ârzû-yı geşt-i deşt-i memâlik ile etrâf-ı rub’-ı meskûnî seyâhat idüp bir yirde lenger-i ikâmet uistirâhat bırakmamışdı. Bâd-ı sabâ gibi her diyârı seyrân iderdi ve misâl-i cûybâr her vâdiye revân olurdu (s. 719). Ahdî’de Vusûlî’nin mahlâs alışı şöyle bir sebebe bağlanmaktadır: “ Asıl adı Molla Çelebi Efendi Şehzâde-i merâm-bahş hazretlerinin hâk-i pây-ı sa’âdet-encâmılarına irişmek ile Vusûlî mahlâs itmişlerdür” (s. 25b). Sultan Bâyezid’in Adlî mahlâsını seçmesi şu sebebe bağlanır: “ Kendileri adalet konusunda Kısra gibi adil oldukları için Adlî mahlâsını seçmişlerdir” (L. 72).

Bu grupta değerlendirdiğimiz mahlâsları, birtakım psikolojik özelliklere bağlı olarak şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Alçak gönüllülüğü İfade Eden Mahlâslar

Bu tür mahlâslar daha çok dinin ve özellikle tasavvufun kendi nefsinin küçük görme, Allah’ın büyüklüğü karşısında kulun aciziyetini ortaya koyma, “karıncayı bile incitmeme” esprilerine dayanmaktadır. Bu gruptaki şairlerin hepsi mutasavvıf olmamakla birlikte, çoğunluğu tasavvuf dairesi içindedir.

Fakîrî için Kınalızâde’de şu bilgiler bulunmaktadır: “ Fırka-i fukâra ve zümre-i şu’arâdan güşâd-dil şâhid-bâzlığa mütevağğıl u müşteğil taleb-i câh u celilden müstağni derûnunda olan cevher-i aşk-ı civânâ... (s. 768). Meşrebî için Latîfi:”Dervişlerin yaşayış tarzını benimsemiş, laübalı tavırlı, derviş yaratılışlı, kalender-meşrep biri (s. 315) demektedir. Bu grupta

değerlendirebileceğimiz şu mahlâslı şairlerle ilgili tezkirelerde yukarıda ifade ettiğimiz düşünceler çerçevesinde yorumlar yapıldığına rastlanmaktadır: Günâhî, Kusûrî, Mücrim, Hâkî, Tûrâbî, Gubârî, Gulâm, Gedâyî, Çâkerî, Kemter, Mahvî, Za'îfî, Za'fî, Aczî, Özrî, Fenâyî, Fakîrî, Sâ'îlî, Garîbî, Nahîfî, Zemînî, Kalenderî, Ganem, Sücûdî, Nebâtî vs.

2. Üzüntü, Keder ve Kötümserliğe Bağlı Mahlâslar

Gerek hayatın zorlukları karşısındaki psikoloji, gerek yaratılıştan gelen kötümser psikoloji ve gerek divan şiirindeki sevgilinin cevri ufası karşısındaki âşıkın vasıflarından istifade ile bu türden mahlâslar seçildiği görülmektedir. Helâkî için Kınalızâde şu ifadeleri kullanır: “Evâ'il-i hâlinde her gamzesi hûniye cân virüp dilberân-ı simberânun helâkî ve tekye-i muhabbet u aşkun âbdâl-ı sine-çâkî olmağla mahlâs-ı mezbur muhtâr-ı kalb-i çâlâkî olmuş idi (s.1065). Âhî ile ilgili ise Kühnü'l-ahbâr'da şöyle bir yorum yapılmaktadır: “Hâlâ ki Âhî mahlâsınun şe'âmeti kemâhiye kendüye te'sîr idüp gam u endûh ile âh u vâhdan kurtulmadı. Müddet-i ömründe rûzgârından kâm alup akrân u emsâli miyânında ta'ayyün bulmadı (s. 173). Mâtemî, Cefâyî, Cevrî, Zârî, Gammî, Darî, Âhî, Figânî, Hüzni, Nâlişî vs. bu grup içerisinde değerlendirebileceğimiz mahlâslardan bazılarıdır.

3. Hevâîlik, Maymun İştahlılık, Kararsızlık İfade Eden Mahlâslar

Hevâyî, Sabâyî, Keyfî, Melâmî vs. bu grupta değerlendirebileceğimiz mahlâslardan bazılarıdır.

Latîfî, Sabâyî için maymun iştahlı, her şeye hevesli biri olduğu için bu mahlâsları kullanmıştır (s. 385), demektedir.

4. Sevgiyi, Aşkı İfade Eden Mahlâslar

Âşık, Âşıkî, Aşkî, Garâmî, Sevdâyî, Sûzî, Âteşî, Şem'î, Ülfetî, Habîbî, Yârî vs. bu türden mahlâslardır.

Kınalızâde'de Şem'i ile ilgili şu ifadeler vardır: “Zâhirde handân hakikatde sûzân u giryân olmak münasebeti ile kendüyi şem'a nisbet itmişdür” (s. 525).

5. Gurur ve Kibir İfade Eden Mahlâslar

Gurûrî, Kebîrî, Ulvî, Re'fetî, Rif'atî, Evcî, Gâlib, Âlî, Arşî, Hükmi vs. bu çerçevede değerlendirebileceğimiz bazı mahlâslardır.

Latîf'de Kebîrî ile ilgili şu ifadeler bulunmaktadır: “Adı geçen son derece gururlu biri olduğu için çağdaşı şairlere kibirinden önem vermez, onlar da kendisini şairden sayıp, değer vermezdi. Merhum Kâtib Şevki bu kıtayı Kebîrî hakkında söylemiştir:

Kebîrî şî'r-gûlar arasında
Hemîn ta'dâd içinde sıfra benzer
Tezâyüd verir a'dâdı gerçi
Hesâba saymaz anı ehl-i defter (s. 267).

Molla Hükmi ile ilgili ise Kûnhü'l-ahbâr'da şu bilgiler vardır: “Kendüye zu'm u pindârî ziyâdedür. Gûyâ ki halk-ı âlem taht-ı hükminde bir bölük fütâdedür” (s. 302).

6. Değişik Ruh Yapıları İçinde Değerlendirilebilen Mahlâslar

Fevrî, Sükûnî, Huzûrî, Meftûnî, Keyfî, Âgâh, Reşkî, Şermî, De'bî, Hayâyî, Cûdî, Gayretî, Afif, Meylî vs.

VII. Saygı Duyduğu Kişi ve Kurumlara Bağlı Mahlâs Seçme

Bu gruptaki şairlerin çoğunluğu bir tarikatın mensubu olması dolayısıyla, bağlı olduğu tarikatın adı, bağlı olduğu şeyh veya genel anlamda tasavvufla ilgili terimlerden istifade ile mahlâs seçmişlerdir.

1. Bağlı Olduğu Tarikatın Kurucusu veya Şeyhine İzafeten

Eşrefoğlu Rûmî'nin "Rûmî" mahlâsını kullanması, şeyhi Hüseyin-i Hamevî'nin kendisine bu isimle hitap etmesi sebebiyle (Eşrefoğlu Divanı s.20), Fenâyi'nin bu mahlâsı seçmesi, şeyhi Fânî Dede tarafından yetiştirilmesinden dolayıdır (DEİS 137). Yine Askerî mahlâslı şairin Bağdat'ta İmam Hasan Askerî'nin hizmetinde bulunması ve intisabı dolayısıyla (DEİS 46), Buhârî mahlâslı şairin Şemseddin Buhârî'ye intisabı dolayısıyla (DEİS 79), Ma'nevî'nin ise Mevlevî olduğu için (DEİS 275), Güşenî mahlâslı üç şairden ikisinin adının İbrahim ve hepsinin bu tarikatın mensubu oldukları için bu mahlâsları seçtiğini anlıyoruz (DEİS 164).

Kâdirî şeyhlerinden birinin Kâdirî (s. 344), Şeyhî mahlâslı şairin Hacı Bayram-ı Veli'ye intisabı dolayısıyla bu mahlâsları seçtikleri anlaşılıyor (BTK.II c.141). Yine gerek şeyh olsun, gerek bir şeyhe intisab etmiş olsun pek çok şairin "Şeyhî" mahlâsını aldığı görülmektedir.

2. Tasavvuf ve Tarikatla İlgili

KHÇ, 'de Semâ'î mahlâslı şairle ilgili şu bilgiler verilmektedir: "Badehü sâlik-i tarik-i fakr u fena olup dervişân-ı dil-rîşân sohbetinden zevk u safâ alup hizmet-i ashâb-ı vecd-i semâ'a gâyetde iltiyâmı olmağla hilâf-ı kıyâs mahlâs-ı Semâ'î ile tahallus ihtirâ'ı olmuşdur (s. 484). Mevlevî olup, Semâ'î mahlâsını da kullanan bir diğer şairin Divânî (DEİS 102), yine Mevlevî olan Nâyî Osman Dede'nin "Nâyî" mahlâslarını seçmeleri bu çerçevede değerlendirilebilir

Tarikat ehli şairlerden Sâlik (s. 111), Tarikî, Tecellî, Resâ (s. 78), Huzûrî (KA. 175), Mutî'î (DEİS 305), Nâcî (DEİS 311), Himmet (s. 498), Kemter (DEİS 251), Gavsî (DEİS 159), Kenzî (s. 186), Vâlihî (üç tane, KHÇ, 1030), Sâhib (s. 110) hep tasavvufu ilgili kelimelerden esinlenerek mahlâs seçmişlerdir.

3. Yanında, alıştığı, Kendisini Kollayan ya da Sevdiği Birine İzaften

Su'ûdî, Ebussuûd Efendi'den mülazım olduğu için (KHÇ, 471), Resmî, Ahmed Paşa'mn musahiplerinden olduğu için (KA. 136) bu mahlâsları seçmiştir. Şah İsmail tarafından korunup kollanan bir Bektaşî şairi Şâhî (Tekke Şiiri Ant.185), Nesimi'nin kardeşi Şah İsmail'e olan sevgisinden Şah Handan (KA. 123) mahlâslarını almışlardır. Safder, Kânî Efendi tarafından yetiştirildiği için Kânî mahlâsım, Muhlisî ise Şehzâde Sultan Bayezid'in muhlis dostu olduğu için bu mahlâsı seçmiştir (DEİS 297).

Cevherî ile ilgili KHÇ, 'de şu bilgiler bulunmaktadır: “Pîrûze Ali Bâlî dimekle maruf olan dilber-i bî-misâlin âşık-ı şifte-hâli olmağın Cevherî tahallus imişdir (s. 273). İlahî'nin ise, önceki mahlâsı aynı zamanda adı da olan Selman'dı; ancak bu mahlâstan başka şairlerin de olması dolayısıyla hemşehrisi olan Şeyh İlahî'ye nisbetle bu mahlâsı almış (Aşık 55b).

VIII. Kardeş veya Akraba Şairlerin Mahlasına Uygun Mahlâs Seçme

Fazla bir sayı tutmamakla birlikte mahlâs seçme yollarından biri de herhangi bir akrabanın ya da sevdiği kişinin mahlâsıyla uyumlu bir mahlâs seçmektir.

1. Kafiyele Başka Bir Mahlâs Seçme

KHÇ, 'de Neylî ile ilgili bahiste şu bilgileri buluruz: “Biraderimüz Meylî mahlâsın ihtiyar itmegin biz dahi mahlâs-ı mezburi şî'âr ve disâr itdük, diyü gevher-bâr olurlar idi” (s. 1026). Yine Cemâlî mahlâslı şairin kardeşinin Kemâlî mahlâsını kullandığını, babasının mahlâsı Mahî olan şairin Sahrî mahlâsını seçtiğini (AZ 183), Hayâtî'nin kardeşinin mahlâsının ise Memâtî (DEİS 197) olduğunu öğreniyoruz.

2. Müştak Bir Kelimeyi Mahlâs Seçme

Özri'nin kardeşinin, aynı kökten gelen İzârî kelimesini mahlâs seçtiği (DEİS 355) görülüyor. Fuzûlî'nin oğlunun, bu kelimenin müştakı olan Fazlî'yi, Lâmi'î'nin oğlunun Lem'i'yi mahlâs seçtiğinden daha önce bahsetmiştik.

IX. Ünlü Şairlerin Mahlâslarını Seçme

Cesaret gerektiren bir husus olmasına rağmen bazı şairlerin, kendilerinden önce yaşamış ve üne kavuşmuş şairlerin mahlâslarını seçtikleri görülmektedir. “Divan Şairlerinin Mahlâslarla İlgili Yorum ve Düşünceleri” başlığı içerisinde de belirttiğimiz üzere, bunun şair ve edebiyatçılar arasında hoş karşılanan bir durum olmadığını bazı örneklerle tespit etmiştik; ancak her şairin kendince şiirini beğenmesi veya mahlâsını aldığı şair gibi olmak, istek ve temennisi vs. hususlardan olsa gerek, bazı şairler bu yolu tercih etmiştir. Künhü'l-ahbâr'da Âli, Firdevsi maddesinde şu yorumda bulunur: “ Hakîm Firdevsî'ye takliden bir kaç nâ-sezâ ebyât söyleyüp diyâr-ı Acem'e gitmiş... Derd-mend Firdevsî-i Tûsî'nin rûhı mezbur ile iştirâk-ı mahlâsdan âzürde ve bunun eş'ârı okınan vilâyetler esen yıl tokındıkça mezarının giyâhı bile pejmürde iken tekrâr bir taklid dahi hicv semtindeki tereddüdinden peydâ olmuşdur. Bu kerre hakîm-i zî-şânın rûhı hayât bulmakdan bile me'yûs idügin hüveydâ olmuşdur. N'olaydı her şâir liyâkatına göre mahlâs ihtiyâr ideydi. Bu bâbdan sultânü'ş-şu'arâ fermânına muhâlefet câiz olmayup ta'yîn-i mahlâs-ı ehass anlardan ruhsat ile zuhura geleydi” (s. 161).

Arap ve özellikle İran şairleri ile şiirini kıyaslama ve hatta onlardan daha iyi oldukları düşüncesi, belli bir dönemden sonra şairlerimiz tarafından sık sık dile getirilmiştir; ancak divan edebiyatımıza kaynaklık etmesi bakımından çok daha önemli olan İran edebiyatının şahsiyetleri her zaman için divan şiirimize örnek teşkil etmiştir. Bu çerçevede bazı şairlerimizin İran sahasındaki ünlü şairlerinin mahlâslarını aldığı görülmektedir. Bunların bir kısmının o mahlâsla ünlü olan şairlerden önce yaşadığı ya da mahlâsını başka bir sebebe istinaden almış olabileceği ihtimalini de düşünmek gerekmektedir.

İran'ın meşhur şairlerinden Sa'dî 18, Hâfız 15, Câmî 6, Enverî 3, Firdevsî 4, Selmân 4, Urfî 2, Feyzî 41, Tâlib 10, Sâib 6, Hâkânî 1, Nizâmî 3 şair tarafından mahlâs seçilmiştir. Arap şairlerinden Hassân bir şair tarafından mahlâs seçilmiştir.

Türk edebiyatında ise, o mahlâsta ünlü olan şairler hariç, Bâkî 11, Fuzûlî 1, Nâbî 1, Nedim 9, Necâtî 3, Hayâlî 9, Gâlib 6 şair tarafından mahlâs seçilmiştir.

X. Söylediği Şiire Uygun Mahlâs Seçme

Kaynaklarda bazı şairlerin ağırlıklı olarak söylediği şiirlerle ilgili mahlâs aldıkları belirtilmektedir. Mahlâsların şiire başlamadan ya da yeni başlanıldığında alındığını biliyoruz. Bazılarının sonradan değiştirmelerine rağmen, bu şekilde mahlâs seçenlerin mahlâslarını aynı türden şiirler söyledikten sonra mı yoksa bu türden şiirler söylemek üzere mi seçtikleri hususu açık değildir.

Na'tî için Safâyî'de şu ifâdelerle karşılaşır: "Ekser güftârı nu'ût-ı şerife-i Nebeviyyeye mahsus olmağla mahlâs-ı mezburî ihtiyar imişdür" (s. 231). Mu'ammâyî, mu'ammâ söylemede Emrî'ye kadar en büyük isim olması dolayısıyla (DEİS 294), Keyfî, şiirlerinin çoğu ahyon ve şarap gibi keyif verici şeylerden bahsettiği için (DEİS 254), Kalenderî, şiirleri mahlâsına uygun olduğu için (DEİS 240) söz konusu mahlâsları seçmişlerdir. Âşık Çelebi tezkiresinde Hamzavî ile ilgili, Hz. Hamza kıssasını 24 cild üzere topladığı için bu mahlâsı seçtiği (Âşık 48b) ifâdelerine rastlamaktayız.

XI. Başından Geçen Bir Olaya İstinaden Mahlâs Seçme

Bir görev veya herhangi bir seyahat neticesi bir yerde bir süre bulunma, bir yere uğrama, kendisinin herhangi bir özelliği veya durumuna binaen mahlâs seçildiği görülmektedir. Halef'in şeyhinin yerine geçmesi dolayısıyla bu mahlâsı seçmesi A. Zurefâ'da şöyle anlatılmaktadır : " Badehü zâviye-i mezburede post-nişin-i makâm-ı irşâd olan Süleyman Efendizâde eş-Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi'den ahz-ı yed-i inâbet ve

nâil-i rütbe-i hilâfet olup azizleri mumaileyh 1176 senesi zilhiccesinin dokuzuncu gicesi leyle-i arifede kurban-ı aşk u muhabbet visal-i Rabbü'l-âlemin ve salı günü âzim-i huld-ı berin oldukda onların makamlarına post-niş"n olmalarıyla mahlâs-ı Halef kendülerine mâye-i şeref olmuş idi" (s. 92). Safâyî, Tâib'in bu mahlâsı almasını şöyle anlatır: " Mukaddemâ mahlâsı Hamdî idi. Şemşir-i tabiatı...zebân-ı cevher-feşân ve zebâne nişânı ecr iken ahkâm-ı medh ü zem olup kendü ile ikâd-ı Kâve-i müşâcere itmek dâiyyesiyle darb-ı cedîd-i bâriddin hâsidleri hakkında olan hezliyâtı nigâste-i sahâyıf-ı iştihâr olmuş idi. Lâkin Tefvik-i Bâri ile sûtürde-i kezalik istiğfâr eyleyüp bi'l-küllîye ol vâdidin pâ-keşide-i ferâğ ve mükeffer-i seyyi'ât olacak semte sâlik-i hidâyet-i sürâğ olup mahlâsın dahi kendü gibi Tâ'ib eylemişdür" (s. 66a).

Asıl adı Ömer olan Muallim Nâci, mahlâsını " Muhayyelât-ı Aziz Efendî" adlı eserin " Nâci Billah ve Şâhide" adını taşıyan bir hikâyesinden aldığını şöyle anlatır: "...Şu hikâyeyi okuduğum vakit mevhumâttan olduğu için o kadar takdir etmemiş olduğum hâlde Nâci nâmını pek beğenerek bunu o saat kendine mahlâs edinmiş idim şâyân-ı dikkat değil midir ki mahlâsım dahi bende bir üstâd-ı sühan yâdigârı olmak üzere bulunmuyor, kendi yâdigâr-ı şebâbım, eser-i makbul-ı intihâbım olarak duruyor. O sırada inşâd eylediğim bir gazelin nihayetinde bu hakikati şu suretle getirmiş idim;

Gerçi Nâcî bir sühan-pîrâya şâgird olmadı
Lîk nazm-ı dil-keşi hakkâ ki üstâdânedir"⁸

Sâlim'de Nâ'ib'in mahlâs alış sebebi şöyle anlatılır: "Mahlâs-ı merkumî tahallusa sebep oldur ki asr-ı Sultan Mustafa Han-ı Sâni'de şeyhülislâm olan Feyzullah Efendi mahdumları es-seyyid Mustafa âsitanesine intisâb idüp ve anlar Mekke-i Mükerrime kâzisi oldukda niyâbetleri hidmetiyle şerefyâb olmağla mahdûm-ı merkûma bazı gazellerinde tezyîl idüp hâk-i pâylarına arz eyledik. Je mahlâs-ı merkumla arz-ı inhâ eylediğinden mahlâs-ı mezbur kendülerine ol âsitânedeki yâdigâr kalup..." (s. 641).

⁸Fethi Gözler, Edebiyatımızda Kullanılan Mahlâs ve Mahlâsnameler üzerine, Türk Dili Ekim 1986. s. 754.

Âşık Çelebi'de ise Duhânî ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir. "Kimyâgerlik töhmetiyle müttehem olduğu ecilden Efşâncı merhum ve Karabâlîzâde odasına varup dūd-ı âteş gördükçe, senin mahlâsın Dûhânî olsun dirlermiş" (88a). Gubârî, Hz. Peygamberin türbesini ziyaret edip, uzun süre orada oturduğu için (L. 184); Câmî, Acem diyarını gezip, Molla Câmî'ye intisâb ettiği için (KA.133); Harfîmî, hacca gittiği için; Hicâzî ömrünün çoğunu Hicaz'da geçirdiği için; Hâyirî, Kerbela'da Hâyir-i Hz. İmam'da oturduğu için; Kırımî, Kırım'a seyahat ettiği için adı geçen mahlâsları almışlardır.

Uzun süre esir kalan bir şair Esîrî (DEİS 118), eski mahlâsı Hasbî iken hapse düşen bir şair Habsî (DEİS 166), umduğu bir görevden ihсан elde edemeyen bir şair Sebkî (DEİS 429) mahlâslarını seçmişlerdir.

Acem asıllı iki şairden birinin Cüdâyî (DEİS 94), bir diğeri Firâkî (DEİS 151) mahlâslarını seçmeleri bu çerçevede değerlendirilebilecek örneklerdir.

XII. Tefe'ül İle Mahlâs Seçme

Tezkireleri taramamızda tek olmakla birlikte ilginç bir mahlâs seçme örneği karşımıza çıkmaktadır. Birtakım işlerin geleceğine ilişkin bazı yorumlar yapmak, iyiliğine veya kötülüğüne dair bilgiler edinmek amacıyla Hâfîz'ın Divanı, Sa'dî'nin Gülîstan ve Bostan'ı gibi eserlerden fal açıldığı bilinmektedir. İşte mahlâs seçme ile ilgili böyle bir yola baş vurulduğunu Sâlim tezkiresinde Şehdî maddesinde görmekteyiz : " Bazı kasâid ve gazeliyyât inşâdına mübâşeret eyledikde bir mahlâs ittihâzı için Şeyh Sa'dî merhumun Gülîstân-ı bî-hazânından teberrüken tefe'ül eyleyüp keyf-i mâ-ittifâk ser-safha-i kelâm-ı kerâmet-encâmında "şehd-i fâyık" lafz-ı şirini meşhûd-ı bâsıra-i yakîni olmağla işâret-i feyziyye-i revân-ı şeyhe lâyık teberrüken bu maddeyi ahz eyleyüp Şehdî mahlâsıyla akrânına fâyık olmuşlardur" (s. 391).

Sonuç olarak, değişik birtakım açılardan ortaya koymaya çalıştığımız mahlâslar, tezkirelerin bazı şairlerde özellikle üzerinde durup, değerlendirdiği önemli hususiyetlerdendir. Mahlâslar, şairlerin sadece şiirde kullandıkları adları olmamış, bir edebî gelenek olarak divan edebiyatı süresince bu

edebiyatımızın bir açıdan düşüncesini aksettirmiş olmak yönünden de önemli olmuştur. Üzerinde çok daha düşünme ve araştırmayı gerektiren mahlâslar, divan şiirinin anlam evine gireceğimiz kapılarından birisidir.

KAYNAKLAR

Açıkgöz, Nâmık, “Divan Şairlerinde Mahlâs Meselesi,” *Millî Eğitim Dergisi*, sayı 88, Ağustos 1989.

Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, Millet Ktb. Ali Emiri 774.

Âhî Divanı, Hzl., Necati Sungur, Kültür Bak. Yay. Ankara 1994.

Âşik Çelebi, *Meşairü 'ş-su'arâ*, Ün. Ktb. Ty. 2406.

Büyük Türk Klâsikleri (BTK), Ötügen-Sögüt Yayınları 12 cild.

Cinânî, Hayatı, Eserleri Divanın Tenkitli Metni, Cihan Okuyucu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. Ankara 1994.

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1970.

Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay., Ankara 1995.

—————, “Divan Şiirinde Gazel” *Türk Dili, Divan Şiiri Özel Sayısı II. TDK Yay.*, Temmuz, Ağustos, Eylül 1986.

Elçin, Şükrü; “Türk Halk Nazmında Mahlâs/ Tapşırma Alma Geleneği” *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, C.1, Ankara 1988.

Erdem, Sadık, *Râmiz ve Âdab-ı Zurefâ'sı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AKM Yay., Ankara 1994.

Fuzuli Divanı, Hzl., Kenan Akyüz vd., Akçağ, Ankara 1990.

Gözler, Fethi; “Edebiyatımızda Kullanılan Mahlâs ve Mahlâsnâmeler Üzerine” *Türk Dili TDK Yay.*, Ekim 1986.

Hayâlî Divanı, Hzl. A. Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992.

İpekten Haluk vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü (DEİS)*, Kültür Bakanlığı, Ank.1988.

İsen, Mustafa, *Künhü'l-ahbâr 'ın Tezkire Kısmı (KA)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yük. Kurumu, AKM Yay., Ankara 1994.

—————, “Divan Edebiyatında Mahlâsdaş Şairler” *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ, Ank. 1997.

—————, *Latîfi Tezkiresi(L)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.

İslâm Ansiklopedisi, "*Divan Edebiyatı*" Md. (Ömer Faruk Akün) Karahan, Abdülkâdir, Fuzuli, Muhiti, Sanatı ve Şahsiyeti, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1989.

Kaya, Doğan, *Sivas'ta Âşıklık Geleneği*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 1988.

Kocatürk, V. Mahir, *Tekke Şiiri Antoloji*, Ankara 1968.

Koz, M.Sabri, "Edebiyatımızda Ortak Mahlâslar Sorunu" *I. Uluslararası Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Eskişehir 1987.

Kur'anikerim ve İzahlı Meali, Hzl., Ahmed Davudoğlu.

Küçük, Sabahattin, "Fehim-i Kadim Başka Bir Mahlâsla Şiir Söyledi mi?" *Kaynaklar (4)*, 18-985.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuara*, Hzl., İbrahim Kutluk (KHÇ.), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara 1989.

Levend, Âgâh Sırım, *Türk Edebiyatı Tarihi-Giriş*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1988.

M. Hoca, Nazif, *Sudi, Hayatı ve İki Risalesinin Metni*, İstanbul 1980.

Necati Beğ Divanı, Hzl., A. Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992.

Nedim Divanı, Hzl., A. Baki Gölpinarlı, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1972.

Nef'i Divanı, Hzl., Metin Akkuş, Akçağ Yay., Ankara 1993.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983.

Râmiz, Âdâb-ı Zurefâ(AZ), Hzl., Sadık Erdem, Ankara 1994.

Rızâ Tezkiresi (R), Köprülü-Âsım Beğ Ktb. 387.

Safâyi Tezkiresi (S), Süleymaniye Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi, 2585

Sâlim Tezkiresi (Sa), Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi , No:3872

Şehî Beğ, *Heşt Behişt*, Hzl., Günay Kut, Harvard Üniversitesi, 1978.

Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1317.

Tâhirü'l-Mevlevi, Edebiyat Lügati (Hzl., Kemal Edip Kürkçüođlu), İstanbul 1973.

Tolasa, Harun, *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ege Üniv. Matbaası, İzmir 1983.

Türkçe Yazma Divanlar Katalogu, İstanbul.

Usuli Divanı, Hzl., Mustafa İsen, Akçağ Yay., Ankara 1990.

Üzğör, Tahir, *Türkçe Divan Dibaceleri (TDD)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

—————, Fehim-i Kadim, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yük. Kur. AKM Yay., Ankara 1991.

